

Vilniaus universitetas  
Filosofijos fakultetas  
Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Filosofijos studijų programa  
Magistro darbas

MARTYNAS BŪDVYTIS

## **Herakleito kosmologijos įtaka stoikų fizikai**

Darbo vadovas:  
doc. Albinas Plėšnys

Vilnius, 2009

Baigiamąjį darbą .....

.....,

patvirtintą Filosofijos fakulteto dekanų įsakymu Nr. ...., parengiau savarankiškai, galutiniai suredagavau ir įteikiau vadovui.

.....

(Data)

.....

(Absolvento parašas)

Baigiamasis darbas atitinka (neatitinka) magistro darbams keliamus reikalavimus ir gali būti ginamas

.....

(Data)

.....

(Vadovo parašas)

Baigiamąjį darbą su vadovo tarpininkavimu katedra gavo

.....

(Data)

.....

(Katedros reikalų tvarkytojo parašas)

## Turinys

Santrauka .....	4
Summary.....	5
Įvadas.....	6
1. Trejopa Herakleito pasaulio sąranga.....	9
2. Herakleito prado reiškimosi modusai.....	13
3. Stoikų pasaulis kaip „pneuminis“ kontinumas ir „sistema“.....	17
3.1 Substancijos klausimas stoikų ontologijoje .....	23
3.2 Stoikų kategorijos .....	26
3.3 Stoikų mokymas apie priežastis.....	28
3.4 Erdvėlaikio samprata stoikų filosofijoje .....	30
Išvados.....	35
Pastabos .....	37
Priedas Nr. 1 .....	39
Priedas Nr. 2 .....	40
Priedas Nr. 3 .....	41
Priedas Nr. 4 .....	42
Šaltiniai.....	43
Literatūros sąrašas: .....	44

## Santrauka

### **Herakleito kosmologijos įtaka stoikų fizikai**

Darbe tiriama Herakleito kosmologijos ir stoikų fizikos santykis. Analizuojamos paralelės, skoliniai, bei novatoriški bruožai. Tiek Herakleito, tiek Ankstyvosios ir Vidurinėsios Stojos atstovų raštai žuvę, yra surinkti ir išleisti tik fragmentai (M. Adomėnas 1995; I. Arnim 1903-1924). Remiantis Herakleito ir stoikų filosofijos tyrinėtojų darbais (F. Ch. Kessidi 1982; Ch. H. Kahn 1966; M. Boeri 2001; A. A. Stoliarov 1999), darbe teigiama, kad Herakleitas turėjo žymios įtakos stoikų kosmologijai. Stoikai kaip ir Herakleitas mąstė pasaulį akcentuodami judėjimą, pasikeitimą ir kokybinę įvairovę, tačiau Stojos teorija pasaulio „darbinei schemai“ suteikia daugiau sistematiškumo ir struktūros. Stoikai savo fizikoje iš Herakleito perėmė vienintelio, tačiau vis atsinaujinančio ir cikliška besivystančio kosmo sampratą, ugnies, kaip aktyvaus formuojančio principo koncepciją, bei logo - visuotinio kaitos kosme dėsnio sampratą, tačiau visos šios sąvokos, stoikų buvo praplėstos ir/arba modifikuotos. Taip pat magistro darbe analizuojamos naujos, stoikų sukurtos sąvokos: tvirtinimas, kad „viskas yra kūnas“, išreiškė originalų požiūrį į kosmą, „pneuma“ [τό πνεύμα] – kosminė jėga, kurianti pasaulį, esanti nuolatinėje dinamikoje, Logas kaip ir Dievas, - materialūs. Sukuriama teorija apie „simpatiją“ [συμπάθεια], - užtikrinančia visų kosmo dalių tarpusavio sąveiką. Darbe analizuojamos Stojos atstovų pateiktos sąvokų „laikas“, „erdvė“, „substancija“ interpretacijos, besiskiriančios nuo visos antikinės tradicijos.

## Summary

### **The Influence of Heraclitus' Cosmology on Stoic Physics**

This Master thesis studies the relationship between Heraclitus' Cosmology and Stoic Physics. The parallels between both writings, as well as appropriations and innovative ideas are discussed. Both Heraclitus' and Early and Middle Stoa's writings are lost and only fragments have survived and been published (M. Adoméas 1995; I. Arnim 1903-1924). Following the work of the researchers of Heraclitus and Stoic Philosophy (F. Ch. Kessidi 1982; Ch. H. Kahn 1966; M. Boeri 2001; A. A. Stoliarov 1999) the thesis argues that Heraclitus had a significant influence on Stoic Physics. The Stoics as well as Heraclitus contemplated the world by emphasising movement, change and qualitative diversity, while Stoics theory provided world's "working scheme" with a better system and structure. In their Physics, the Stoics took from Heraclitus the idea of a single, continually resuming and cyclically developing cosmos, the conception of fire as an active and formative principle, and logos – the concept of a universal law of change in the cosmos. However all these concepts were extended and/or modified by the Stoics. Moreover, the thesis analyses new concepts originated by Stoics; the statement that "everything is corporeal" expressing an original view of cosmos, the notion of „pneuma“ [τό πνεύμα] – the cosmic power that generates the world in constant movement, and the argument that Logos as well as God are material. The theory of "sympathy" [συμπάθεια] ensuring interaction of all elements of cosmos was also created. In addition the thesis analyses Stoa's interpretations of such concepts as "time", "space" and "substance" that are different from the rest of the antique tradition.

## Įvadas

**Tyrimo pagrindimas.** Judėjimo, pasikeitimo ir kokybinės įvairovės sąvokų formalizacija, kaip nuoseklus funkcionalumo principo vystymas stoikų teorijoje, yra aptinkama jau Herakleito filosofijoje, teigiančioje apie pagrindinių pasaulyje esančių elementų virsmą. Ir jei pirmoji filosofija yra būdas išvesti kosmą iš būties, tai Herakleito ir stoikų mąstymo būdas, nors ir išsiskiriantis antikinėje tradicijoje, vis gi skiriasi nuo jos, - tai ne absoliučiai tapatus sau vienis („gražiai apvalaina“ Parmenido būtis), tai ir ne absoliučiai susiskaidęs daugis, kuo Herakleitą kaltino Platonas, laikęs jo „srauto teoriją“ logiškai ydinga. Šiam mąstymo būdui nėra būdingas ir „grynai“ materialus požiūris į pasaulį, kuo Arisitotelis kaltino tiek Herakleitą, tiek stoikus, neišskyrus jiems inteligibilios prado pusės. Žinoma, minėti mąstytojai taip pat padarė nemažą įtaką analizuojamiems autoriams, į ką yra atsižvelgiama magistro darbe. Stoikai, labiausiai įtakoti Herakleito, ieškojo kismo principo, kuris priklausytų pačiai kismo sąrangai; kūrė naują, kūniškumo ontologiją, orientuotą ne į substancialumo, bet į funkcionalumo idėją, ne į pirmines esmes, o į kūnų tarpusavio sąveiką ir egzistuojančio vientisumą, stoikai teoriniu pagrindu laiko fiziką, lemiančia pasaulio suvokimą. *Priėmus prielaidą, kad fizika stoikams buvo ypač svarbi teorijos dalis, magistro darbe klausinama: kodėl tiek dėmesingi stoikai buvo fizikai? Kodėl būtent Herakleito kosmologija įtakojo jų pažiūras ir kas apskritai yra fizikinė stoikų teorija?*

**Darbo aktualumas.** Stoikų filosofija buvo viena iš trijų alternatyvų be Platono ir Aristotelio. Jos ypatybė – fizika yra viso filosofavimo pagrindas. Platonui ir Aristoteliui yra kitaip. Platonui fizika santykinai savarankiška (ontologija – žinojimas ir idėjos, fizika – nuovoka ir geometrija), Aristotelis sako, kad atskirybė ir faktai yra nesvarbūs, nes žinojimas yra bendrybės žinojimas. Stagiriečiui būties teorija apsprendžia fiziką. Požiūris, kurį gynė stoikai ima plėtotis tik modernybėje, todėl šio požiūrio analizė galėtų leisti suprasti kai kuriuos moderniosios filosofijos bruožus, ypač tos, kuri pasitiki gamtos mokslų pasiekimais. I. Newton teigia, kad „jokia būtis neegzistuoja arba negali egzistuoti, nebūdama tampriame sąryšyje su erdve. Dievas yra visur <...> Dievo egzistavimas trukmės požiūriu yra amžinas, o erdvės požiūriu, kurioje jis aktualiai yra, begalinis“ (cituota pagal A. Koire 1985:227). Aktyvaus prado, esančio pneumoje ir imanentiško materijai, idėją perėmė ir savaip vystė Avicena (980-1037 m.), bei Jonas Dunsas Škotas (1266-1308 m.).

**Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga.** Herakleito palikimą tyrinėjančius pagal nuomonių spektrą galima suskirstyti į tris polius: „antimetafizinė“ nuostata, Efesiečio ištarse matanti pranašiško pobūdžio ištara, „tamsius“ pasisakymus M. L. West (1971). Antroji kryptis

Herakleitą traktuoja kaip pirmąjį antikos dialektiką, F. Ch. Kessidi (1982;1972); G. W. F. Hegel (1999). Trečioji kryptis Herakleito filosofiją traktavo kaip išskirtinai racionalistinę, visi Efesiečio fragmentai, turi pilną, išbaigtą minties semantinę struktūrą G. S. Kirk (1967); M. Adomėnas (1995); Ch. H. Kahn (1966;1979); G. S.Kirk, J. E. Raven, M. Schofield (1983).

Yra ne mažai darbų pašvęstų Stojai visumoje, bet ne tiek daug tyrinėjančios fizikinę jos problematiką. F. Solmsen'o (1961) straipsnis „Kleantas ar Poseidonijus“ demonstruoja diachroninę tyrinėjimo prieigą analizuojant Ankstyvosios ir Vidurinėsios Stojos problematiką. Stoikų fizikai didelį dėmesį skiria S. Sambursky (1987). Stojos kosmologijos klausimais rašė D. E. Hahn'as (1977). Iš naujausių darbų, M. Boeri (2001), skirtas kūniško – nekūniško problematikai. Išleista apibendrinančių darbų, tokių kaip A. A. Stoliarov'o (1995;1999) „Stoja ir stoicizmas“. Tarp straipsnių, tiesiogiai susijusių su stoikų fizika, reikia paminėti A. I. Ščetnikov'ą (2003;1999), tiriantį sumaišymo (mišinio) ir „sėklinio logo“ problematiką.

Išskyrus Manto Adomėno Herakleito fragmentų vertimo, bei jiems parašytų komentarų, daugiau Lietuvoje mokslinių publikacijų magistrinio darbo tema, nėra, arba rasti nepavyko.

**Tyrimo tikslas ir uždaviniai.** Magistrinio darbo tikslas - ištirti Herakleito kosmologijos ir stoikų fizikos paraleles, skolinius bei novatoriškus bruožus. *Darbe ginama tezė: Herakleito kosmologijos įtaka pasireiškė kosmo ir laiko cikliškumo, ugnies ir logo koncepcijų perėmimu, tačiau stoikai savitai išplėtojo, bei suteikė sistematiškumo šiems teoriniams konstruktams.* Siekdami šio tikslo, keliami konkretūs uždaviniai: pirmoje darbo dalyje (1) nustatome Herakleito kosmos sampratą, atskleidžiant skirtingus tris jo lygmenis; taip pat atskleidžiama prado samprata (2), koreliuojanti su kosmu. Trečioje darbo dalyje (3) pateikiame pasaulio supratimą stoikų koncepcijoje, nagrinėjant „pneumos“ [τό πνεύμα], „įtampos“ [τόνος], „periodo“ [περίοδος] sąvokas, bei įrodome paralelės su Herakleito pažiūromis. Dalyje (3.1) išnagrinėjame stoikų „kokybių teoriją“ (sąvokos: „sėkliniai logai“ [λόγοι σπερμάτικοι], „struktūra“ [ἔξις], „susilieėjimas“ [κράσις], „susimaišymas“ [μίξις]), bei įrodome, kad sąvokos „esmė“ [οὐσία] prasmė, jei ją traktuosim kaip substanciją, - griūva, nes „esmė“ stoikai laiko substratu, medžiaga, daiktybe. Skyriuje (3.2) išskleidžiame sąvoką „kažkas“ [τό τί], bei įrodome, kad stoikų kategorijos *neturi* hierarchinės ontologinės tarpusavio priklausomybės ir registruoja ne „esmes“, kaip atskirai paimtas substancijas, o fiksuoja esamas būsenas, arba substancijų „reiškimaši“. Skyriuje (3.3) išnagrinėjame stoikų kūniškumo ontologiją, orientuotą ne į pirmines substancijas, o į kūnų tarpusavio sąveiką ir vientisumą, bei įrodome, kad kūniška ir nekūniška yra tarpusavy koherentiškai susiję. Paskutiniame skyriuje (3.4) išnagrinėjame stoikų laiko ir erdvės sampratas.

**Tyrimo metodai.** Darbe taikomas lyginamosios analizės metodas, lyginant atskirų autorių pozicijas darbe keliamos problemos atžvilgiu, taip pat kritinės analizės metodas, vertinant analizuojamų autorių teiginių pagrįstumą bei kritinės rekonstrukcijos metodas, kritiškai analizuojant ir išskiriant darbe cituojamų autorių prielaidas, parodant jų funkcionalumą ir aktualumą. Vadovautasi racionalios teksto rekonstrukcijos metodu, siekiant atkurti platesnę, idėjų ir nuostatų, darbe nagrinėjamų autorių pažiūroms.

Nėra išlikę nei vieno pilno originalaus Stojos autoriaus teksto, todėl rekonstruojant patį mokymą, neįmanoma neišsiversti be terminologijos analizės. Terminus magistriniam darbe bandysiu analizuoti trimis kryptimis: 1) terminų apibrėžimai, egzistavę iki stoikų ir jų perimti be sąvokinės prasmės pakeitimo; 2) perimtų sąvokų prasmės modifikacijos analizė; 3) pačių stoikų pirmą kartą panaudotų terminų apibrėžimas ir jų prasminio turinio analizė.



## 1. Trejopa Herakleito pasaulio sąranga

„Naujas“ ikisokratikų pasaulis, nepaisant, ar tai buvo tik mito racionalizacija, ar visiška racionalizmo „pergalė“ prieš mitą, produkavo visiškai naujas, iki tol neegzistavusias, minties formas. Skirtingai nei mito pasaulyje, kuriame žmogus yra „uždarytas“ mito struktūroje, „naujajame“ savęs išskyrimas iš stebimo pasaulio kaip stebinčiojo, gimdo naują žiūrą [θεόρεια], skelbiančią tiesos [ἀλήθεια] paieškas, kaip „vienintelį išmintingą dalyką“ (ἐν τὸ σοφόν – Herakleitas). Nauja žiūra įsitvirtina rašte, kurios teoriniai konstruktai pasižymėjo visuotinumu: „viskas iš vandens“, „Logas – bendras visiems“. Suteorinant mitologinę tradiciją įvyksta slinktis pačioje tikrovėje. Ikisokratikų paveldėtas iš mito hierarchinis pasaulio įvaizdis, kur „viršus“ ir „apačia“, jų absoliučioje priešingybėje, reiškė dieviškųjų jėgų kosminių lygių skirtumą, buvo plėtojamas sprendžiant žemės vietos kosme klausimą, akcentuojant ne veikiančių dievybių reikšmę ir rangą, bet geometrines kosmo „dalių“ savybes: lygybę [ἰσότης] ir pusiausvyrą [ἰσονομία] (Anaksimandras).

Tradiciškai, sekant Diogenu Laertijumi, Herakleito filosofinis palikimas skirstomas į tris dalis: apie visatą, valstybę ir teologiją. Šios dalys ir sudarė jo veikalą pavadinimu „Apie prigimtį“ (Diog.Laert. 1986:334). Būtina pažymėti, kad sąvoka φύσις yra verčiama ir kaip „gamta“, tačiau šis žodis žymi modernų, gamtamokslinį pasaulio supratimą, tuo tarpu, antika pasaulį suvokė kaip įdvasintą ir vadino jį, - κόσμος. Prieš pradėdant nagrinėti Herakleito kosmologiją, būtina tyrimo pradžioje prisiminti graikiškos sąvokos kosmos reikšmę. I. Ch. Dvoreckij pateikia sekančias šios sąvokos reikšmes: a) sutvarkymas, tvarka (Homerai, Herodotas, Eschilas [Aischilas]); b) reikiamas matas, saikas; c) statinys, įrengimas (Homerai); d) valstybinė santvarka (Platonas), teisinė tvarka (Tukididas); e) pasaulinė tvarka, pasaulis (pirmasis šį žodį panaudoja Pitagoras kaip tobuliausios tvarkos išraišką) f) dangaus skliautas, dangus g) gražus apdaras, papuošalas (Homerai) (I. Ch. Dvoreckij 1958:374-376). Mokslininkai skirtingai verčia sąvoką kosmos Herakleito fragmentuose, vieni taip ir palieka kosmos, kiti verčia kaip pasaulio struktūra, tvarka. Yra išlikę tik trys Efesiečio fragmentai, kur yra panaudojama ši sąvoka: „Ovyje būnantiems yra viena ir bendra [pasaulio sąranga], o kiekvienas miegantis nūsuka į savišką“ (M. Adomėnas 7fr., toliau M. A.); „Šlamštas, pabertas kaip papuola, - gražiausia darna“ (M. A. 54fr.); „Štai šitą dailią, visų tą pačią, nei kas iš dievų, nei kas iš žmonių sukūrė, bet buvo ji amžinai, ir yra, ir bus – amžinai gyva ugnis, pagal saiką įsižiebianti ir pagal saiką užgęstanti“ (M. A. 55fr.). Sąvokai kosmos artima savo prasme yra τὰ πάντα, kas reikštų visetas, visybė (M. A. 60fr., 115fr.).

Senieji filosofai ir bibliografai ne visai aiškiai pasisako apie Herakleito kosmologijos sampratą. Arsitotelis savo kūrinyje „Apie dangų“ klausia: „Atsirado dangus (=Visata, įterpta M.B.) ar ne atsirado, išnyksiantis jis ar neišnyksiantis?“. Stagirietis nurodo: „Vieni teigia, kad jis amžinas (Orfėjas, Hesiodas, Platonas), kiti – išnyksiantis (atomistai), ...o tretis – kad jis pakaitomis yra tai vienoje, tai kitoje būsenoje, (periodiškai) išnykstantis, ir kad tai tęsiasi amžinai, kaip tvirtina Empedoklis iš Akrago ir Herakleitas iš Efeso“ (Aristotelis (c) 1981:294). Aleksandras Afrodisietis mano, kad Herakleitas moko apie atsirandantį ir išnykstantį kosmos (A. V. Lebedev 1989:218). Tačiau minėtas Aleksandras Afrodisietis mano, kad Herakleitas, kalbėdamas apie tai, kad „...kosmos amžinai ir yra, ir bus...“ (M.A. 55fr.) mėgina nustatyti, ar fragmente žodžiu kosmos vadinama dabartinė pasaulio sąranga [τήνδε τήν διακόσμησιν], ar šių sąrangų visuma, visą esamybę visoje laiko trukmėje aprėpiantis kosmos (M.A. 1995:198-199).

Klemensas Aleksandrietis „Stromatose“ pateikia dar kiek kitokią Herakleito nuomonę apie kosmo prigimtį. Viena vertus, Herakleitas pripažįsta „kažkokį amžiną kosmą“ (keliomis eilutėmis žemiau Klemensas charakterizuoja jį kaip „ypatingą“), kita vertus, kažkoks kosmas yra pasmerktas išnykimui ir jis susijęs su pirmuoju, „ypatingu kosmu“ tuo, kad skiriasi nuo jo savo sąranga [διακόσμησιν] (konkrečia vienlaike tikrovės būseną). Čia pat nurodoma, kad ir stoikai panašiai moko apie *ekpyrōsis*, - periodišką pasaulio virtimą ugnimi, „suliepsnojimą“ (A. V. Lebedev 1989:217).

Diogeno Laertijaus liudijimo pagrindu, apie Herakleito filosofiją, galima daryti sekančią išvadą: Herakleitas aprašo visų daiktų, viseto [τά πάντα] atsiradimą priešybių pasekmėje. Visata [τό πᾶν] baigtinė ir kosmas, nors jis ir vienas [εἶναι κόσμον], gimsta iš ugnies ir sudega iki pelenų apibrėžtais periodais laike pagal lemtį. „Ta iš priešybių, kuri veda į atsiradimą [*kosmo*], vadinasi karu ir vaidu, o ta, kuri link suliepsnojimo [*ekpyrōsis*] – sutarimu ir taika, pasikeitimai – keliu aukštytyn-žemyn, kuriuo ir atsiranda kosmas“ (A. V. Lebedev 1989:177).

Aristotelio „Fizikos“ komentare Simplikijus kiek prieštarai praneša, kad nors ir Herakleitas teigė esant „vieningą kosmą“, atsiradusį ir išnyksiantį, vienok „jis egzistuoja visada“ (A. V. Lebedev 1989:218), tiesa, ne visada vienas ir tas pats, bet periodiškai tampantis tai vienu, tai kitu. Čia pat Simplikijus tvirtina kad ir Anaksimenas buvo tos pačios nuomonės apie kosmą. *Kaip matyti iš šių fragmentų, nėra visai aišku, koks gi kosmas yra Herakleitui: amžinas ar atsiradęs?* Kitoje šio komentaro vietoje, analizuodamas Herakleito filosofiją, Simplikijus apriboja atsiradimo ir išnykimo sritį, tvirtindamas, kad Efesiečiui „visa kūniška yra atsiradimo ir išnykimo procese, tačiau niekada neturi tikrosios būties“ (A. V. Lebedev 1989:212).

Paanalizuokime detaliau šių „kosmų“ charakteristikas. Vienas jų, - pavadinkime jį *Makrokosmu* – filosofinių (Teisingumas [δίκη], Amžinai Gyva Ugnis, Protas [γνώμη], Logos) ir mitologinių esinių (Dzeusas, Erinijos) sritis. *Makrokosmas* – kažkas sunkiai žmogui suprantama, todėl, kad jis yra už žmonių suprantamumo ribų ir apibrėžti jį galima tik netiesiogiai, ką ir sako Herakleitas: „Kieno tik žosmes esu girdėjęs, nė vienas to nepasiekia, kad pažintų Išmintinga nuo visų atsiskyrus“ (M. A. 86fr.). A. O. Mokovelskij pateikia Diels'o nuomonę apie šį fragmentą, teigiančio, „anapusybės“ ir „transcendencijos“ idėjos užuomazgas šiame fragmente (A. O. Makovelskij 1999:244). Taigi, Dzeusas, Logos, Būtinybė, Amžinai Gyva Ugnis – skirtingos pusės Vieno Ir To Paties Išmintingo, „visus daiktus per viską vairuojantį“ (M. A. 13fr.).

[ *Makrokosmą* yra „įtraukta“ *Kosmo* [διακόσμησις] priešingybė – *Chaosas*, kuris kartu su *Kosmu* sudaro harmoniją ir kovą. Tarpusavio sąveika tarp šių pagrindinių priešybių yra kontroliuojama dieviškosiomis *Makrokosmo* esybėmis (*žiūrėti priedą Nr. 1*).

*Chaosas* – kažkas neapibrėžto, vienas iš pasireiškimų, galimai, *ekpyrōsis* rezultatas, t.y. kada pasaulis virsta ugnine pradine medžiaga. Prielaida apie pradinės medžiagos ir chaoso santykį turi pagrindo: A. F. Losev'as išvelgia Talio *ἀρχή* (pradinė drėgmė, vanduo) Būtinybę (todėl, kad ji „stipresnė už viską, nes turi valdžią viskam“), Lemtį („amžinai beasmenę Jėgą, pagal savo užgaidą gimdančią pasaulį ir pagal įnorį jį numarinanti“) ir Chaosą (A. F. Losev 1993:108). Pitagoras ir jo mokykla, atskleidę skaitinius (kiekybinius) muzikinių tonų santykius ir jų harmoniją, bei ekstrapoliavę šiuos santykius visiems daiktams ir tikrovei, o taip pat pasauliui visumoje, pirmieji jį pavadino kosmu, dėl viešpataujančios jame tvarkos ir harmonijos, yra stipriai Herakleito kritikuojami. Pitagoro kosmas – tai tokia harmonija, tokia daiktų tvarka, kur viešpatauja *tik* taika ir sutarimas, nėra jokių nesutarimų ir net nuomonių skirtumų. „Teisingas neklystančiųjų“ valdymas nustatytas pitagoriečių Krotone atvedė prie pilietinio sukilimo. Herakleitas pasitelkia vaido, karo ir nesantaikos sąvokas. Pasaulinio proceso „žaidimas“ yra sąlygotas priešybių kovos, kuri savo ruožtu savybinga patiems daiktams. Dėka priešybių kovos daiktai keičiasi, juda, pereina iš vienos būsenos į kitą. Tačiau daiktai pasižymi apibrėžtumu, stabilumu ir patvarumu. Ir tai – harmonija, suteikianti vidinį vientisumą, priešybių pusiausvyrą, darnumą, nesvarbu ar tai daiktas, kosmas ar pats žmogus. „Jie nesuvokia, kai išsiskirdamas su pačiu savimi sutaria: tai – atvirkščiai apgręžta dermė [*harmonie*], kaip lanko ir lyros“ (M. A. 40fr.). Taigi, „kova būdama neigimo „dvasia“ tuo pačiu yra ir teigiamas pradas, ji išreiškia dinaminę būties pusę ir amžiną nepakankamumą, kaip bet kokio atsinaujinimo šaltinį. Harmonija – kovos rezultatas. Ji – kosmo „siela“; ji nuostabi, bet turi savyje negatyvų aspektą – tendenciją sąstingui ir ramybei. O ramybė – „mirusiųjų savybė“<sup>1</sup>. Kova kiekvieną kartą „supurto“ harmoniją, neduoda jai „numirti“,

tiksčiau, kiekvieną kartą atnaujina ją ir tokiu būdu išsaugo ir ją, ir patį kosmą” (F. K. Kessidi 1972: 214 – 215).

Dabartinė (esama) *Kosmo* sąrangą [διακόσμησιν] sudaro realus, sutvarkytas gamtinis pasaulis (pavyzdžiui, nejudančių šviesulių sfera), kuriame pagal dieviškąjį Įstatymą vyksta elementų tarpusavio virsmai: ugnies, vandens ir žemės (M. A. 57fr.). Tai tas kosmas, apie kurį rašo Simplikijus Aristotelio „Fizikos“ komentaruose: „Atsiradusiu ir išnyksiančiu vientisą kosmą laiko tie, kurie tvirtina, kad jis egzistuoja visada, bet ne visada vienas ir toks pats, o tampantis tai vienokiu, tai kitokiu, tam tikrais laiko periodais, kaip, pavyzdžiui, Anaksimenas, Herakleitas, Diogenas (Apolonietis) ir vėliau stoikai“ (A. V. Lebedev 1989:218-219). Karas [πόλεμος], būdamas „visų tėvas visų karalius“ yra vyksmas, kuriame dalyvauja abidvi pusės: διακόσμησιν ir χάος. „Karas nėra kažkas atskira nuo jo valdomos esamybės, πάντα ar πάντες, nėra „būtybė šalia (ar tarp) būtybių“, kaip tradicinio pasaulėvaizdžio Dzeusas, o sutampa su pasaulio visuma, bet tuo pat metu ją ir peržengia kaip struktūriškai fundamentalesnis“ (M. A. 1995:134).

*Mikrokosmas* (į jį patenka žmonės, socialinės bendruomenės, gamtiniai reiškiniai) yra *Kosmo* ir *Chaos* sąlyčio srityje. Jei *Mikrokosme* pradeda dominuoti *Chaos* tendencijos, tai žmogus ar bendruomenė paklysta: „Tokių dalykų nenuvokia dauguma, kurie su jais susiduria, ir nepažįsta patyrę, o jiems tikrai regisi“ (M. A. 3fr.). Žmogus, anot Herakleito, kuris sutaria su Logu, „kalba ta patį, ką ir Logos“ (M. A. 12fr.), gali atsiskirti nuo *Mikrokosmo* ir priartėti prie nuostabaus *Kosmo* (kaip kad Herakleitas įmynęs φύσις mįslę), o, galbūt ir prie *Makrokosmo*: juk Olimpiadoras teigia, kad pagal Efesietį dorovingos sielos išlaiko kosmo *ekpyrōsis* (A. V. Lebedev 1989:253).

Herakleito pasaulio sąrangos rekonstrukcijos schema, kurioje visi Visatos „padaliniai“ paklūsta vienam dėsniai, išreikšta sekančiuose filosofo žodžiuose: „Tie, kurie žosta su protu, turi stiprintis tuo, kas bendra visiems, - kaip miestą įstatymu ir dar daug stipriau, - mat visi žmogiškieji įstatymai maitinami vieno dieviškojo; jo valdos siekia tiek toli, kiek tik nori, ir yra pakankamas visiems, ir [juos] viršija“ (M. A. 80fr.). Kosmas Herakleitui yra ne chaotiškas visų daiktų (τά πάντα) atsiradimo ir išnykimo procesas, bet apibrėžta tvarka, Amžinai Gyvos Ugnies ritmas, reguliuojamas Išmintingo Įstatymo, - Logo.

## 2. Herakleito prado reiškimosi modusai

Aristotelis, kaip žinoma, skiria keturias pirmąsias priežastis arba pradus: materialiąją („tai iš ko“); formaliąją (esinio esmė, „tai kas“); judinančiąją („tai, dėka ko“); tikslo („tai, dėl ko“). Pirmieji filosofai, jo žodžiais tariant pripažino „vien tik materialius pradus, o būtent tai, iš ko susideda visi daiktai, iš ko kaip pirmojo jie atsiranda ir į tai kaip baigtinį jie, žūdami, virsta...Tai jie laiko elementu ir daiktų pradą“ (Aristotelis (a) 1976:71). Kalbėdamas apie Herakleito pradą, Aristotelis trumpai pažymi, kad tai – ugnis (Aristotelis (a)1976:72).

Kuomet Aristotelis svarsto apie tai, kaip jo pirmtakų buvo suprantamas *ἀρχή*, jų įvaizdžiai apie *ἀρχή*, jis juos koreguoja, - savo, arba šiuolaikinių [jam] įvaizdžių apie realybę pagalba. Jis iliustratyviai taiko labiausiai tipinius įvaizdžius apie pradus filosofijos istorijoje, o ne pedantiškai sistematizuoja savo pirmtakų pažiūras. Todėl ikisokratikai – būtent taip, kaip pasisako apie juos Aristotelis, - materialistai. Bazinė ikisokratikų prado koncepcija materialistinė (Stagirietis išskiria tik Parmenidą), ji priklauso fiziniam pasauliui, aristoteliškai sakant, ši koncepcija nėra inteligibili. Vienok, be Aristotelio interpretacijos, tyrinėtojai mini apie grynai tik protu išvelgiamas konstrukcijas, to paties Herakleito mokyme, kurios niekaip nesusijusios su fiziniu pasauliu (G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, 1983).

Toliau, remdamasis Herakleito tyrinėtojais, bandysiu įrodyti, kad Herakleito pradas yra struktūruojamas trijuose lygmenyse (*žiūrėti priedą numeris 2*), nes jei pripažinti, kad pradas yra tik ugnis, kaip tai daro Aristotelis, tai daugelis kitų prado reiškimosi savybių, turi būti aiškinamos „sintetinant“ (suaginant, pavyzdžiui, matą, ugnį ir logą į vientisą *ugnį – logą*). Taigi, Herakleito pradas (tiek Ugnis, tiek Logos) reiškiasi trijuose lygmenyse. *Pirmasis lygmuo*, tai, - medžiagiška, „šiapusinė“ Ugnis, įskaitant ir meteorologinius reiškinius (*πρηστήρ* – ugnies viesulai, žaibas). Logos šitam lygmeny yra pati kalba, tačiau nepaprasta (*nagrinėjama toliau*), Herakleito tekstas. *Antrasis lygmuo*, tai – ugninė medžiaga, „tai, iš ko“ susideda visi daiktai, o Logos – instrumentalusis prado aspektas, „tai, dėka ko“ vyksta prado ir esinių (daiktų) „susitikimas“. Galiausiai *trečiasis lygmuo*, kur Protas, Logos – Vienas Išmintingas, visus daiktus per visus vairuojantis, o Ugnis – Nuovoki, Amžinai Gyva. Būtent šiame lygmeny Ugnis ir Logos yra *ἀρχή* ir vykdo pasaulio kontrolės funkciją. Panagrinėkime prado reiškimosi lygmenis detaliau.

Pirmasis lygmuo atitiktų anksčiau minėtą *Mikrokosmą*, kuriame Ugnis, - regimoji, Aristotelio ironiškai apibūdinta kaip „kolei turinti maisto, tolei ir gyvenanti“ (M. A. 1995:223). Herakleitas mini *πρηστήρ*, kurį Ch. H. Kahn‘as aiškina kaip atmosferinį reiškinį: „naikinanti ugnies iškrova iš audros debesų: ji kaip regimas patyrimas, iliustruoja kosminės

ugnies galią“ (cituota pagal M. A. 1995:216). Tačiau nors Ugnis iš pirmo žvilgsnio yra tarsi medžiaga, šio pasaulio reiškiny ir dalis, tačiau pačia savo esme yra visiškai medžiagiškumo, substancialumo paneigimas – „kartu ir daiktas ir nedaiktas, tarsi medžiagiška, tačiau neapčiuopiama...(M.A. 1995:206). „Pasaulio sąrangos“ prilyginimas Ugniai, yra kartu ir šiapusinis ir šiapusybę peržengiantis, transcenduojantis, „tarsi-empirinis-bet-jau-nebe“(M.A. 1995:207). Plutarcho pateikiamas fragmentas „Visi daiktai – mainas ugniai ir ugnis visiems taip, kaip auksui prekės ir prekėms auksas“ (M. A. 56fr.) žymi tai, kad viena vertus kaip auksas yra absoliutus ekvivalentas matuojant bet koki turtą ir bet koks turtas gali būti išmatuotas aukso ekvivalente, taip ir ugnis atitinka bet kuri esinį pasaulyje. Kadangi pradas vienodai susijęs su kiekvienu „jo pagimdytu“ daiktu, ugnis traktuojama kaip bendra visiems daiktams, kaip tai kas bendra visiems ir kiekvienam atskirai.

Lygiai taip ir Logos, kuris pirmajame lygmeny reikštų konvencinę nuorodą į save, anot R. Dilcher, patį Herakleito tekstą, užrašytą ir suformuluotą dėstymą, esantį skaitytojui prieš akis (M.A. 1995:100). Tačiau, vėl gi, kaip ir Ugnis, Logos nėra vien tik tekstas, tai „tikrovės tekstas“, kuris suvokiamas per kalbines kategorijas – kaip Logos dėsniais sutvarkytas pasaulis (M. A. 1995:106). Net paties Herakleito kalbėjimas yra įgalinamas ir kyla iš Logos, kalba ne jis, bet Logos per jį: „ne manęs, bet Žosmės išklausiusiems išmintinga sutarti visa viena esant“ (M. A.12fr.). Šis fragmentas leidžia prieštarauti M. West'o išsakytai pozicijai, kad Efesiečio Logos turi tik įprastą, kasdienę reikšmę, reiškiančią žodį, kalbą, o universalus pasaulinio dėsnio prasmė, sąvokai buvo priskirta vėliau (M. L. West 1971:124-129). Su „aforistine“ traktuote nesutinka ir S. Kahn'as, teigiantis, kad visi Herakleito fragmentai, turi pilną, išbaigtą vientisos minties semantinę struktūrą (Ch. H. Kahn 1979:95).

Antrajame lygmeny Ugnis reiškiasi kaip ugninė medžiaga, iš kurios sudaryti visi daiktai, tai pradas kuris neturi „pradžios“, bet pats yra visa ko pradžia. Šią mintį aptinkame 55 fr. (M. A.). Herakleito visų daiktų atsiradimą iš Ugnies pateikia ir Aristotelis; „kiti apie ugnies formą nieko nemini ir teigia kad ji susideda iš pačių subtiliausių dalelių, kurioms jungiantis, kaip jie sako, iš jų atsiranda likę kūnai, „kaip lydant aukso smėlį“(Aristotelis (c) 1981:354-355).

Pasaulinis procesas formuojasi iš dviejų, vienas kitam priešingų judėjimų, kuriuos Herakleitas vadina „kelias žemyn“ ir kelias „aukštyn“: „Kelias aukštyn ir žemyn – vienas ir tas pats“ (M. A. 44fr.). Remiantis E. Zeller'io samprotavimais, terminai „aukštyn“ ir „žemyn“ nurodo į erdvių padėčių pasikeitimus. Šie judesiai vyksta ne tiesia linija einančia į begalybę, ne apskritimu, o greičiausiai švytuoklės principu, judančia tarp apibrėžto maksimumo ir minimumo (A. O. Makovelskij 1999:246). Šis judėjimas tuo pačiu yra ir kokybinis pasikeitimas. Pagal Herakleitą pasaulinis procesas vyksta sekančiais būdais: egzistuoja

ritmingi, dėsningi svyravimai. Laikui bėgant „viršų ima“ tai šviesus ir šiltas, tai tamsus ir šaltas ir tai paaiškina dienos ir nakties, saulės ir žiemos kaitą. Taip pat iš ugningos medžiagos susidaro visos žvaigždės ir planetos, kurios yra „ne nejudančios, negyvos, o laikomos tampančiomis, amžinai gimstančiomis“ (G. W. F. Hegel 1999: 340). Panašiu, tik daug labiau aprėpiančiu, svyravimo ritmu vyksta pasaulio atsiradimo ir išnykimo kaita, arba dieviškojo prado užgesimas ir prisikėlimas (A. O. Makovelskij 1999:249). Tik nei vienas, nei kitas negali būti visišku, pilnu, tai tik galimas maksimumas ir minimumas.

Hypolitas cituodamas „Ugnis – stygius ir sotis“ (M. A. 58fr.), aiškina kaip dviejų viena kitą pakeičiančių pasaulio būsenų įvardinimus: stygius esąs dabartinė pasaulio sąranga [διακόσμησις], o sotis reiškianti virtimą ugnimi, „suliepsnojamą“ [ekpyrōsis], kurį pasaulis periodiškai patiriantis (M. A. 1995:222). Taigi Ugnis, jei ir ne „talpina“ savyje visų likusių elementų (M. A. 57fr.), tai yra įgali „išbaigti“, „išsemti“ jų daugį ekpyrōsis metu, ir atvirkščiai, prarasti savo vieningumą διακόσμησις periodu.

Antrajame „lygmeny“ Logos turi filosofinę, atsietinę prasmę, bet tuo pačiu tai nėra gryna abstrakcija, kurioje nebūtų nieko jusliško, materialaus. F. K. Kessidi teigia: „reikalas tas, kad Herakleitui ugnis ir *logos* ekvivalentiškai: jo [ugnis protinga ir yra visa ko valdančioji priežastis], o tai kas [per viską valdo], jis laiko protu. Kitaip tariant, ugnis – protinga, o *logos* – ugninis. Logos yra ugninis žodis, protinga ugnis, ugninis protas. Visuotinis *logos* viešpatauja visuose tikrovės sferose ir viską pranoksta <...> todėl Herakleitui visų daiktų ir pačio kosmo pradas yra kažkas konkrečiai – visuotino, kažkas materialiai – idealaus, būtent ugnis – *logos*“ (F. K. Kessidi 1972: 200–201). Taip genialiai simbolių, prasmėvaizdžių pagalba Efesietis vaizduoja tapsmą, tikrovę. Jis individualizuoja visuotinybę ir tuo pačiu visuotina individualumą, pateikdamas priešybes vieną per kitą, o ne vieną šalia kitos, arba vieną po kitos, tai yra izoliuotas laike ir erdvėje. Tokiam mąstymo būdai formaliosios logikos kalba nelabai tinka.

Ar Herakleito pasaulinis procesas realizuoja kokį racionalų tikslą? Vienas iš fragmentų skamba taip: „Amžinastis yra vaikas vaikaujantis, kauliukus metantis: vaiko yra karalystė“ (M. A. 1995: 59). Remiantis M. Adomėno pateiktomis šio fragmento interpretacijomis galima teigti, kad filosofas neigė bet kokią teleologiją. Kadangi, (1) žodis amžinastis, bent jau ankstyvoje vartosenoje, nėra belaikė amžinybė – tai „igyvento“ laiko visuma, pasaulio skleidimosi laike pilnatvė, tai pasaulio istorija, suprantama kaip amžinai trunkantis lemties pildymasis. Be galo sena amžinastis yra nuolat jauna, neišsemiamą pasaulio gyvybės versmė: tai nuolatinis senstančio pasaulio grįžimas į savo pradžią. (2) Herakleitas turi omeny žaidimą, kuriame svarbus atsitiktinumas. Aplinkybė, kad vaikas šį žaidimą žaidžia

patsai vienas, aiškiai rodo savitikslių ir nesuinteresuotą jo veiklos pobūdį. (3) šis laiko tvarkos, suvokiamos kaip amžinai trunkančios lemties pildymasis, yra apibrėžiamas kaip „vaiko vaikavimas“ – iš pažiūros betikslė, beprasmė, iki – racionali vaiko veikla. Greičiausiai tuo Herakleitas nori pabrėžti ne – racionalų ir todėl mirtingiesiems neprieinamą pasaulį valdančio principo pobūdį (M. A. 1995: 229 – 231). H. Diels‘as siūlo tarpinę, pasaulinio proceso kaip turinčio racionalų tikslą, interpretaciją: „Herakleitiškajame pasaulyje nėra tikslų, esančių už jo ribų: kiekvienas konkretus pasaulio būsenos momentas turi tikslą savyje ir nėra priemonė pasiekti kažką geresnio (tai nurodo nesiliaujantys pasaulio perėjimai iš vienos būsenos į kitą, kurie sukuria pasaulinio proceso nepertraukiamą judėjimą, verpetą)“ (A. O. Makovelskij 1999:254).

Kita vertus, tame, kad filosofas pasaulinio proceso dėsni vadina Logos, galima išvelgti nurodymą į vidinę visatos gyvenimo prasmę. Logos sąvoka žymi tikslingumą visa ko vykstančio pasaulyje, tai racionalioji pasaulio esmė – „Ugnis nuovoki“ (M. A. 59fr.). *Tai galėtų būti trečiasis lygmuo*. „Ugnies patirtyje yra elementas, pranokstantis šiapusinį ugnies savaime suprantamumą, - tą elementą Herakleitas vadina „nuovokumu“. Savo racionalumu, „nuovokumu“ ugnis artima logui“ (M. A. 1995:224). Šiame lygmeny Logos yra dėsni, įstatymas, kai kuriuose fragmentuose Teisybė. „Saulė neperžengs saiko – antraip ją atras Erinijos, Teisybės padėjėjos“ (M. A. 125fr.). Tokiu būdu, nustatoma, pirma, - ribos [πέρας], – tikrovė priklausoma nuo principo, kuris kiekvienam daiktui, reiškiniui paskiria jo vietą, ir, antra, - „visa ko esančio“ valdymo būdas – principas, kuris dar yra įvardinamas kaip protingas [τό σοφόν], sutampa su Logu (visus daiktus per visus vairuojančiu) ir Amžinai Gyva Ugnimi. „Egzistuoja ne tik pasaulio *logos* visumoje, bet taip pat ir atmainos, arba *logos* pasireiškimai, vienoje ar kitoje tikrovės sferoje. Matomai, tuo pagrindu Efesietis kalba apie ugnies, jūros, sielos *logą* (arba matą)“ (F. K. Kessidi 1982: 104). Αρχή nėra medžiagiška daiktybė, tai – *principas*, persmelkiantis viską kas tik yra, ir, vadovaujantis šiuo principu, pasaulis gali būti suprastas. Herakleitas nevartoja tokio termino kaip *būtis*, kurios metafizika tradiciškai pradedama skaičiuoti nuo Parmenido, tačiau savo prasmėvaizdžių pagalba mitologinėms sąvokoms suteikia filosofinę prasmę, - kiekvienas, mus supančios tikrovės fenomenas turi savo transcendentinį koreliatą kaip sąlygą suvokti tą fenomeną<sup>2</sup>. „Kai tik filosofijai iškyla uždavinys kritikuojamą pasaulį išvesti iš kokio nors prado, ji turi parodyti, kaip gi tas pasaulis išvedamas ir kaip tas kritikuojamas pasaulis siejasi su savo pagrindu. Suvokti šį abipusiškumą – tai slaptas pirmosios filosofijos uždavinys“ (A. Mickūnas. A. Šliogeris 2009:275).



### 3. Stoikų pasaulis kaip „pneuminis“ kontinumas ir „sistema“

Tradiciškai yra manoma, kad pagrindinė Stojos interesų sfera buvo etika. Kaip svarstė patys stoikai? Negalima ignoruoti tos aplinkybės, kad jie ypač nuodugniai apmąstė filosofavimo schemą, tačiau į akis krenta jų pasiūlytų prieigų skirtumai. Zenonas siūlė schemą „logika, fizika, etika“ („Fizikos mokoma tik tam, kad būtų įmanoma išaiškinti skirtį tarp to, kas gera, ir to, kas bloga“ (I. Arnim. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, toliau SVF III 68)), Kleantas – „logika, etika, fizika“. Chrisipas palaikė abejas schemas, tačiau senieji komentatoriai liudija apie antrojo varianto svarbą Chrisipui, todėl kad, jis siūlo kelią nuo „paprasto link sudėtingo ir svarbiausio“, būtent - link fizikos (palyginimai: kaulai ir gyslos – logika, raumenys – etika, siela – fizika; lukštas – logika, baltymas – etika, trynys – fizika). Poseidonijus tvirtai ir aiškiai fizikai teikia pirmenybę, kaip svarbiausiai teorijos daliai. Tai kad mokyklos įkūrėjas Zenonas keldamas klausimą apie tyrimo kelius ir filosofinio žinojimo struktūrą fiziką patalpino po logikos, reiškia, visų pirma, kad vėlesni mokyklos atstovai nebuvo taip prisirišę prie dogminių kanonų (kaip kad atsitiko peripatetikų mokykloje, tyrinėjant Aristotelio palikimą); antra, nepaisant „nesutarimų“ dominuoja nuomonė apie fizikos kaip reikšmingiausios teorijos dalies svarbą. Ne mažiau svarbi ir Stojos maksima: „Būtina gyventi sutarime su prigimtimi“. „Fizika etinę reikšmę turi ir dėl to, kad žmogaus veiklos racionalumo pamatas – Gamtos racionalumas. Žiūrint iš fizikos požiūrio taško, darnos su savimi siekis – stoikų gyvenimo apsisprendimo pagrindas – medžiaginės tikrovės sferoje reiškiasi kaip kertinis dėsnis, kuriam pavaldus visa, kas gyva“ (P. Hadot 2005:152). Net ir vėlyvosios Stojos atstovas Seneka apie fizikos svarbą teigia: „Ar šių dalykų išvelgimas, mokymasis, įsisavinimas nėra savojo nemirtingumo peržengimas ir perėjimas į geresnę būtį? „Ką tau, - klausai, - tai duos?“ Jei nieko daugiau, tikrai suteiks štai ką: Dievą išmatavęs žinosiu, kaip visa yra ankšta.“ (cituota pagal P. Hadot 2005:247).

Graikams nuo seno buvo žinomas tam tikros oro „elastingumo“ savybės, kurias jie „įrodydavo“ spausdami odiniame maiše susikaupusį orą. Vėliau, Aleksandrijos epochoje, atsirado nauji stebėjimai – buvo atrasti terminis plėtimasis ir garo slėgis. Stoikai pirmieji visus reiškinius pasaulyje pradėjo aiškinti terminių procesų pagalba, tame tarpe ir fizikinius. Šios pažiūros buvo tampriai susijusios su jų dinamiškos pasaulio esmės įvaizdžiais, su oro ir ugnies aktyvumu. Stoikai akcentuoja ne perėjimą nuo chaoso ir amorfiškumo prie struktūros, bet struktūrinių būsenų pasikeitimus. S. Sambursky pavadino stoikus termodinaminių procesų gamtoje koncepcijos kūrėjais (S. Sambursky 1987:133). Kokie pačių stoikų samprotavimai? Visų pirma, jie pabrėždavo šilumos vaidmenį gyvam organizme: šiluma ir siela-

kvėpavimas/alsavimas [τό πνεύμα] tarpusavy susiję. Claudius Galen'as praneša: „...materija, savybinga sielai, - tai „pneuma“ (SVF II 787). Taip pat *pneuma* persmelkia visą pasaulį, užpildydama savimi visą erdvę tarp kūnų ir pačius kūnus, nepalikdama niekur tuštumos. Aleksandras iš Karijos, nurodydamas į Chrisipą, rašo: „Jis mano, kad visa gamta suvienyta pneumos, kuri persmelkia ją ir dėka kurios pasaulis surištas draugėn, bei yra sukabintas“ (SVF II 473). Skirtumas tarp organinės ir neorganinės gamtos priklauso nuo *pneumos* laipsnio įvairiuose pasaulio lygmenyse. Jos reikšmė pasaulio formavimuisi ir vystymuisi stoikų buvo postuluojama bandant apibrėžti jos charakteringą savybę, - sąryšio, sankabos jėgą. Pastarojoje jie matė ypatingą *pneumos* aktyvumo žymę, priešindami ją pasyviems elementams, - vandeniui ir žemei: „Pneuma ir ugnis suriša draugėn save, ir visa kita, kai vandeniui ir žemei, kad sujungti juos kartu, reikalinga dar kažkas“ (SVF II 440).

Stoikai ne tik aprašinėjo *pneumos* savybes, bet ir įvardino dvi pagrindines jos funkcijas. Pirmoji - tai įtampa [τόνος], be kurios nei pati *pneuma*, nei aktyvieji ugnis ir oras neįgytų savo surišančios jėgos. Būtent įtampos funkcija kosmui suteikė dinamišką pobūdį, o stoikų mokymas primena fizinio lauko koncepciją šiandiniame moksle. Antrąja *pneumos* funkcija stoikai įvardino jos ypatybę suteikti visiems materialiams dariniams jiems būdingas specifines savybes.

Spręsdami fizikines problemas, stoikai grindė savo samprotavimus remdamiesi atomistų įrodymais. Anot pastarųjų koncepcijos, savybės, būdingos kūnams, yra nedalių atomų *kombinacijų* rezultatas erdviniame išsidėstyme. Kaip atsvarą stoikai iškėlė kontinumo koncepciją, kuris sudarytas iš nediferencijuotos materijos. Kombinacijos principą stoikai pakeitė sintezės principu: *pneuma* transformuoja mažiausias materijos daleles į materialius darinius-kūnus su tam tikromis savybėmis. Tuo pat metu svarbų vaidmenį vaidina dviejų aktyvių elementų tarpusavio maišymasis ir galiausiai išretėjusios *pneumos* laipsnis: „Sutvertos materijos savybės ar mišinys yra sudarytas priklausomai nuo panašios į orą ir panašios į ugnį esmių proporcijos (SVF II 787). Sąvoka ή κράσις („susilieėjimas“) reiškė, kad dalelės geba prasiskverbti viena į kitą, išsaugodamos savo „substanciją“ (stoikų sąvokyne substancija – daiktų *materialus* pagrindas) nepakitusią. Chrisipas kalba apie jūros lašo galimybę prasismelkti kiaurai visą universumą išsaugant medžiagos savybes. Viena „substancija“ gali užimti kitos vietą. Kūnai neprisiriešę prie tam tikros vietos, jie vienas kitą keičiantys. Toks dalelių įsiveržimas vienos į kitą – „nėra dalelės, tarp jų, kuri neturėtų savyje likusiųjų dalių“ – sąlygotas *pneumos* savybėmis, visų pirma anksčiau minėtu toniniu judėjimu [ή κίνησις τονική](SVF II 477). Turima omeny judėjimo ir ramybės būsenos koegzistavimas vienoje ir toje pačioje singularinėje sistemoje (plačiau 3.1 skyriuje).

Sprendami susimaišymo klausimą, stoikai susidūrė su tapatumo išsaugojimo pasaulyje problema, pasaulyje, kuris „pasmerktas“ žlugti pasauliniame gaisre. Galiausiai ši problema yra suvedama į klausimą apie vidinę daiktų ir universumo tvarkos esmę, - οὐσίαν ὑφεστάναι δεί. Šis klausimas buvo sprendžiamas ir Herakleito, Anaksagoro, Demokrito, bei Empedoklio, kuris teigė: „Jos tos pačios [stichijos, įterpta M. B. ], tačiau persismelkdamos viena per kitą, tampa tai tuo, tai kitu, likdamos nepertraukiamai ir amžinai tapačiomis sau“ (A. V. Lebedev 1989: 345). *Komentatorius neramino klausimas apie tai, kaip ir kiek pasaulis lieka tokiu pat*: Origenas liudija, kad pasauliai neatskiriami nei pagal esmę, nei pagal aksidencijas (SVF II 628), Aleksandras Afrodizietis teigia, kad skirtumai vis gi yra, bet tik aksidencijose (SVF II 624). Simplikijus, pavyzdžiui, praneša, kad Chrisipas tvirtino, jog pasaulis turi atgimti iš ugnies: visa ko atsikūrimas, atsistatymas [ἀποκατάστασις], visų pirma numato atgimimą [παλιγγενεσία]. Be to, senieji komentatoriai liudija apie virsmą (SVF II 605), apie visų daiktų tarpusavio virsmą. Taip Justinas liudija, kad stoikų mokyme aprašomas „visų daiktų virsmas vienas kitu“ [τῆς εἰς ἀλλήλα πάντων μεταβολῆς] (SVF II 614). Euzebijus praneša apie tai, kad stoikai kalba ne apie pasaulio žlugimą, o apie pasaulio virsmą (SVF II 601). Tas pats Simplikijus liudija, kad stoikai tyrė klausimą apie tai, kas turi įvykti įsiliepsnojimo rezultate - esmės tapatumo išsaugojimas ar pasikeitimas? Šią problemą sprendžiant ypatingą svarbą įgauna terminas „periodas“ [περίοδος]. Jis reiškia tam tikros apimties įtraukimą į save, galima jį būtų pavaizduoti tarsi įvykių talpyklą, taip pat šis terminas pabrėžia įvykių ir jų kosmologinių tikslų ryšį. Kosmologinis periodo pobūdis reiškia jo dėsningumą. Ši sąvoka apibūdina ne tik apibendrintą laiko momentą, bet ir erdvinį tįsumą [διάστημα], nes ὁδός – tai „kelias“. Filonas Aleksandrietis mini apie „periodines permainas“, kurioms yra pasmerktas pasaulis (SVF II 620). Kosminiai periodai, stoikų supratime, atsinaujina ritmiškai. Galenas pažymi tokią stoikų pripažįstamą kosmo savybę, kaip „judėti tam tikru ritmu ir tvarka“ (SVF II 638). Išėitų, kalbama ne apie slenkantį į priekį vystymąsi, kuris reikštų tiesiaeigį judėjimą linija, ir ne judėjimą ratu, numatančiu to paties reprodukciją (t.y. kažkokios esmės), o numatomą perėjimas į naują kokybinį lygmenį (kas primena judėjimą spirale). Bangos principu paremto judėjimo idėja kaip pasaulio atsinaujinimo mechanizmas, apskritai jo funkcionavimas, buvo pagrindinė stoiškos fizikos idėja. Juk stoikai sako, kad kiekvienas sekantis pasaulis yra geresnis ir gražesnis nei ankstesnis, todėl kas jis pats naujausias [νέωτερον] (SVF II 622). Tokiu būdu, „periodas“ stoikų koncepcijoje reiškia ne cikliškumą kaip paprastą sugrįžimą prie prado, ne tapatumą, o būtent „periodiškumą“ – procesą, žymintį kokybiškai naujo atsiradimą.

Ta pati problema iškyla ir mitopoetinėse stoikų išvalgose, stebint, skiriamą ypatingą dėmesį pagrindiniam jų mitologemų personažui, - Dzeusui, kuris, nors ir Kleanto himne

įvardinamas daugiavardžiu (jo žemiška būtis daugeriopa), vis gi, anot pačių stoikų turi „svarbiausią“ vardą, suvedamą į veiksmažodį „gyventi“ [ζήν]. Tokio tipo etimologinės „vingrybės“ sukeldavo stebėjimąsi dar antikoje. Stoikai demonstruoja pastangą sugrįžti prie religinių šaknų, kuomet dievybė buvo tapatinama su pačiu reiškiniu, dievybės vardas „surišamas“ su daugeliu jos funkcijų. Maža to, stoikai bandė apibrėžti Dzeuso hipostazių fizikinį statusą, - vieningas Dievas alegoriškai aiškinamas daugelyje jo hipostazių. Stoikų samprotavimuose galima išvelgti tendenciją redukuoti „asmeninį“ Dievo vardą į jo predikatus: taip pademonstruojamas principas, deklaruojantis kažkokią bendro prado atsisakymą, arba funkcinės – predikatyvinės sistemos ribų peržengimą.

Grįžtant prie kokybiškai besikeičiančio pasaulio tapatumo „problemos“, būtina atkreipti dėmesį į dar vieną Stojos teorijos aspektą, tai pasaulio kaip vientisos sistemos paskelbimas. Filonas lygindamas Empedoklio, Demokrito ir stoikų teorijas, pažymi, kad, anot pirmųjų, pasaulių daug, o anot stoikų – pasaulis tik vienas (SVF II 619). Tariamasis prieštaravimas, kad, pasaulis vienintelis, tačiau atsikuriantis begalinai daug kartų (taip pat turi atsirasti begalinis kiekis Dzeusų SVF II 625; SVF II 632), stoikų išsprendžiamas sekančiai. Pasaulio kūrimosi vyraujančioji tendencija yra darnos ir tolygaus ritmingumo siekis, vykstantis per Meilę, kuriai padedant atkuriamas pirmą kartą būseną, ir Draugystę, dėka kurios nusistovi santarvė tarp pasaulio elementų (SVF II 601; SVF II 622). Tai ne vertybinis būties skaidymas, jos padalijimas, kaip, pavyzdžiui, Empedoklio teorijoje ir kurio šiuos du terminus perėmė stoikai. Ugnis – vienybės įsikūnijimas, o pasaulio tvarka, sąlygota draugiško elementų išsidėstymo ir jų veikimo lygybės [ἰσονομία] principu, - daugio įsikūnijimas (SVF II 616): visa tai pasaulio tobulumo įrodymas. Pasaulis lieka tas pats, todėl kad jis vieningas. Tokiu būdu, yra tvirtinama ne apie esmės išsaugojimą ir ne apie tai kad pasaulis vienintelis, bet kad jis vientisas, integralus, organiškas. Ne veltui pasaulis atsikuria kaip „visiškai pilnatviška esmė“ [τῆς συμπάσης οὐσίας]. Žodynai nurodo, kad priešdėlis sym- (sy-, syg-, sys-), turi „bendrumo“ reikšmę, ryšium su tuo, svarbu pažymėti, kad stoikai *kosmą* paskelbia sistema [σύστημα]. Pasaulis – tai reiškinys iš „sau pakankamų“ [ἐξ αὐτοτελών] esmių kategorijos, ir, būdamas toks, ji niekame nepatiria trūkumo, netobulumo [ἀνευδεής]. Stoikai pabrėžia, jog *pneuma* senesnė nei pasaulis. Pirminė jos būseną įvardinama kaip *ύλη*, dabar gi – κόσμος. *Kosmu* pasaulis pavadinamas už jo gebėjimą veikti darniai ir tvarkingai [εὐτάκτως].

Sąvokos *ύλη* pradinė reikšmė, kuri vėliau buvo verčiama kaip *materija*, yra „statybinis miškas“, t.y. kažkas tokio, kas tik turi galimybę susidaryti, bet pats savaime yra beformis ir pasyvus. Akivaizdus naujos pasaulio būsenos pranašumas, pavadintos *kosmu*, glūdi jo veiksmingame pobūdyje. Stoikai net patikslina: iki tol kol pasaulis tapo kosmu (t.y.

tapo tvarkingas), jis buvo ne tik neapibrėžiamas, bet ir „nesutaikomas“, „nesuderinamas“ [ἀδιάλλακτα]. Pastarasis epitetas atkartoja Herakleito semantiką apie pasaulinę nesantaiką, karą. Tačiau, kaip ir Herakleito pasaulio modelyje Amžinoji Ugnis palaiko nekintamumą, dėsningumą, taip ir stoikų tvirtinama, kad net chaoso „epochoje“ pasaulis išlaiko savyje jėgą [δύναμιν], turinčią struktūrinių savybių (graikų kilmės *sistema* ir lotynų kilmės *struktūra* – pabrėžia objekto sandarą, taisyklingą išsidėstymą, sujungimą, tvarką, *statymą, statybą* ir kitas susijungusias reikšmes (K. Kuzavinis 1996:817)). Jėga turinti struktūrinių savybių, stoikų tapatinama su pasauliniu protu. Ši nuostata papildoma sekančiai: „Struktūra reiškiasi gryniausia eterio dalimi – tai pat, kaip ir dievas“ (SVF II 634). Chrisipas buvo parašęs knygą „Apie elementus surišančias struktūras“, kur struktūra apibūdinama kaip kokybinių skirtumų organizavimosi priežastis (SVF II 449). A. A. Stoliarov‘as sąvoka ἐξίς versdamas kaip struktūra, pabrėžia jos trijų lygmenų toninį judėjimą, pasireiškiantį kaip: 1) struktūros vieningumas, 2) pasaulio tvarkos stabilumas, 3) esamu duotu momentu kosmo vieningumas (A. A. Stoliarov 1999:244). Galima pridėti nemažiau reikšmingą detalę: šis toninis judėjimas vyksta visumos rėmuose, demonstruodamas pasaulyje vykstančių reiškinių sisteminių pobūdį. Galenas tapatina toninį judėjimą su tam tikru energijos tipu (SVF II 450). Kūrėjas pasaulį aprūpino *pneuma*, kuri: „sugrįžta į save, iš savęs pačios ir išplinta. Ji atsiranda centre, išsitiesia išorėn ir vėl sugrįžta atgal, vieton, iš kur išplito“ (SVF II 458). Poseidonijus, sukuria teoriją apie simpatiją - kosminę harmoniją, užtikrinančia visapusišką visų kosmo dalių tarpusavio sąveiką ir neleidžiančiai atsirasti jokiai tuštumai: „Kosme nėra jokios tuštumos, ką galime pastebėti iš supančių reiškinių. Jei visi daiktai nesilaikytų visur kartu, tai kosmas negalėtų natūraliai teisingai egzistuoti ir nebūtų abipusės simpatijos tarp skirtingų jo dalių“ (SVF II 543). Poseidonijaus tuštumos neigimas, kas matosi iš paminėto fragmento, susijęs su nuosekliu idėjos apie pasaulio vientisumo ir integralumo vystymą (Poseidonijus Vidurinėsios Stojos atstovas 135-51m. pr. Kr.). *Toniniu pneumos* judėjimu, filosofas aiškina pasaulėtvarkos nediferencijuojamumą, samprotauja kaip tikras fizikas, išaiškina mėnulio poveikį žemei ir, kaip šios sąveikos pasekmę, potvynius, atoslūgius, žemės drebėjimus. Svarbiausia čia – tarpusavio sąveika vientiso pasaulio rėmuose )(žiūrėti priedą Nr. 3).

Iš esmės, stoikai vysto dvejopą pasaulio idėją. Viena vertus jis vystosi cikliškai – tai pulsuojantis pagal išsiplėtimo – susispaudimo principą pasaulis. Jis „uždaras“ (amžinas) ir vienaarūšis. Tokio modelio kritiką pateikė Aleksandras Afrodizietis, kurį „erzino“ stoikų paskelbtas „vienaarūšiskumo“ principas – kaip sukeliantis savo paties judėjimą (SVF II 634). Kita vertus, pasaulis vystosi laike. Tai „atviras“ pasaulis, vis atsinaujinantis. Laikas nutrina priešybes: juk nors pasaulis [διακόσμησιν] turi pradžią ir pabaigą – būtent laikas sukuria pasaulį ir nuveda jį į nebūtį, bet laikas jį ir atgaivina, prikelia, vėl taip suteikdamas jam

gyvenimą. Kuomet stoikai samprotauja apie pasaulio savybes, akcentuodami kokybinių atsinaujinimą, - demonstruoja „atviro“, besivystančio laike pasaulio modelį. Ši koncepcija atitiktų Herakleito pateiktą Kosmo ir Makrokosmo definicijas.

Kosmo (duotu momentu esamos sąrangos) „kūno“ atsiradimas yra dviejų procesų sintezės pasekmė – pirminės materijos sutirštėjimas ir išretėjimas. Zenonas įvedė neturinčios savybių materijos sąvoką, praradusios formą, pavadinęs ją pirmine materija [πρώτη ύλη]. Plutarchas liudija, apie šią materijos rūšį: „Materija, pati savaime inertiška ir suglebusi, sudaro atsirandančių savybių pagrindą (SVF II 449). Šiai materijai aprašyti Zenonas naudoja vaško įvaizdį, galinčio transformuotis į begalinį formų skaičių. Tačiau pirminė materija gali būti traktuojama ir kaip abstrakti sąvoka, nes jos „savybės“: amžinybė, savybių nebuvimas, net materija kaip nebūtis (SVF II 449). Plotinas pažymi, kad: „Būtį jie [stoikai] priskiria materijai, tai yra tam, kas nepagaunama jauslėmis“ [τό μὴ τῆ αἰσθήσει ἀλώπτον τίθεσθαι ὄν] (M. I. Vladislavlev 1995:48). Oras ir ugnis kaip *aktyvūs* surišantys elementai veikia kartu, sudarydami tam tikra mišinį – orą-ugnį, arba *pneumą*, vanduo ir žemė yra veiksmą *patiriantys* elementai. Dievas, kurdamas pasaulį, yra jame ir lieka jame *pneumos* pavidalu. Duotame pasaulio vaizdinyje nėra dualizmo tarp pasaulio sielos ir kūno, tarp Dievo ir materialaus pasaulio. Dzeusas sugeria, susiurbia šį pasaulį, tarsi ištirpdo jį savyje. „Stoikai tiki, kad Dievas juda kiaurai materiją, panašiai kaip medus užpildo korius“ (SVF I 87). Taip suglaudžiama fizika ir teologija. Šios koncepcijos centre – ugnies įvaizdis, kūniškumu (materialumu) kurios abejoti neįmanoma. Ugnis yra ir substratas, ir amžinai atsinaujinančio pasaulio proceso simbolis. „Ugnis – priežastis to, kad viskas randasi nuolatiniame tarpusavio sąryšyje“, - teigė Markas Aurelijus, išreiškdamas tradicines stoikų nuostatas (Markas Aurelijus 1994 (b): 135). Ciceronas savo kūrinyje „Apie dievų prigimtį“ teigia: „yra pranašiausio proto dievybė, kuri viską valdo“. Ciceronas remiasi Kleantu, kurį cituoja: „Taigi, - sako Kleantas, - kadangi saulė ugninė ir maitinasi okeano garavimu, nes jokia ugnis negali išsilaikyti be tam tikro maitinimosi, tai, reiškia, ji panaši arba į tą ugnį, kuria mes naudojames, pavyzdžiui, ruošiant maistą, arba į tą, kuri yra gyvų būtybių kūnuose. Tačiau ta ugnis, kuri mums reikalinga gyvenimiškiems poreikiams, - žudikė ir visa ko rijikė; kur ji beįsiveržtų, ji viską griauna ir išsklaido. Priešingai, ta ugnis, kuri randasi kūnuose, - gyvybinga ir gelbstinti: ji viską išsaugo, maitina, augina, palaiko, suteikia galimybę jausti. Išeitų, kad galim neabejoti, į kurią iš šių ugnių panaši saulė“ (M. T. Ciceronas 1985:113). Visi dangaus šviesuliai, anot Kleanto, gimsta dangiškam ugny – etery, subtiliausioje stichijoje, pilnoje jėgų ir nuolatinio judėjimo, todėl ir visa kas gimsta joje turi būti judru ir juntama, o taip pat galintis mąstyti. Taip buvo įrodinėjamas žvaigždžių dieviškumas. Kleanto požiūris yra Zenono teiginių logiškas vystymas. Kas iš stoikų transformavo pirminį biologinį ugnies supratimą (arba

plačiąją prasme - šilumos) į kosmologinį – neaišku. F. Solmsen teigia, kad tai ir buvo Kleantas, o Ciceronas perėmė šią idėją per Poseidoniją (F. Solmsen 1961:265).

Kitas tyrinėtojas daro sekančią išvadą: „Stoiškajame kosme realiai egzistuoja tik vienas, vienintelis pradas: ugninis dievas-logas ir jis pats sau yra denotatas“ (A. A. Stoliarov 1995:104). Kai kurie tyrinėtojai teigia, kad Herakleito „ugnis“ tapatinama su stoikų „ugnimi“ todėl, kad „vėlyvučiu antikos laikotarpiu į Herakleitą buvo žiūrima stoikų akimis (Reale G.& Antiseri D. 1998:191). Tačiau bendrumų tarp jų buvo tikrai nemažai – tai tvirtinimas apie tai, kad pasaulis yra vienintelis ir vystosi cikliška, mokymas apie pasaulinį gaisrą, ugnis kaip bet kokio pasikeitimo akivaizdžiausias pavyzdys, vaidino jų teorijose aktyvaus formuojančio principo vaidmenį. Sukuriančioji ir harmonizuojanti ugnies funkcija struktūruoja pasaulį, ji yra aktyvusis principas, racionalus pagal prigimtį, nes pavadintas tiek stoikų, tiek Herakleito pačiu Logu. Logas – tai ir Būties stichijos išraiška, būties, kuri atskleidžiama kaip „minties stichija“, M. Heidegger'io žodžiais kalbant (M. Heidegger 1993:193). Juk kalbama apie įvaidžių ir mitologizuotų sąvokų interpretaciją, o ne „grynas“ sąvokas, tačiau būtina pažymėti, kad Logo idėja atsirado ir vystėsi kaip stipriausias veiksnys prieš mitopoetinę tradiciją, liudydamas individualios graikų sąmonės transformaciją, pereinančią į naują, teorinį tikrovės apmąstymų lygmenį.

### 3.1 Substancijos klausimas stoikų ontologijoje

Toninis dalelių judėjimas, anot stoikų, primena „savivibraciją“ – materija iš savęs pačios produkuoja kokybinius kūnų skirtumus. „Yra tie, kurie, kaip stoikai, sako, kad kūnuose vyksta „toninis judėjimas“, kuris tuo pat metu vyksta ir į vidų ir į išorę. Išorinis judėjimas sukuria kiekybę ir kokybę, tuo tarpu kai vidinis produkuoja vieningumą ir substancialumą“ (SVF II 451). Pačio daikto pasikeitimas (kūno ir jo savybių) suderinamas su jo esmės išsaugojimu (žinoma, taip sąvokos „esmė“ prasmė, jei ją traktuosim kaip substanciją, - griūva, nes esmę stoikai laiko substratu, medžiaga, daiktybe). Medžiagos, daiktai skiriasi vienas nuo kito ne atskiromis ar išskirtinėmis substancialiomis savybėmis ir ne tuo, koks elementas vyrauja juose (t.y. kiekybiškai), bet kokybine įvairove, nes bet kuris pasikeitimas visų pirma yra *procesas*, kuris galiausiai „atveda“ prie kokybinės egzistuojančio ypatybės.

Būdami kontinualistai, stoikai bandė išspręsti kūnų „prigimties“ išsaugojimo klausimą jų susiliejimo [κράσις] ir/arba susimaišymo [μίξις] procese. A. I. Ščetnikov'as iškelia hipotezę, jog *séklinis logas* yra „programa“, kuri atsako „už tai, kad pilnai susiliejusios

medžiagos išlaikytų savo pradinę esmę ir turėtas savybes“ (A. I. Ščetnikov 2003:111). *Sékliniai logai* [λόγοι σπερμάτικοι], stoikų supratimu, simbolizuoja, arba greičiau nustato santykius tarp nepriklausomo kintamojo (esmės) ir besikeičiančių kokybių. Jie (sékliniai logai), laisvai kilnojasi materialių objektų erdvėje, tarsi iš anksto užduoti erdvės koordinatėse. Jie primena Filopono „judinančias jėgas“ (impetuso teorija) ir, būdami įgalūs veikti per nuotolį, nustato atitikimą tarp pirminės materijos būsenos ir jos kokybiškai pakitusios paskesnės būsenos. A. I. Ščetnikov‘as, siūlydamas savo „programos“ hipotezę, orientuotą į matematinę mišinių problemos interpretaciją, pateikia Plutarcho liudijimą su nuorodomis į Chrisipą apie matematiką Teoną (II a. pr. Kr.), užsiiminėjusį neišmatuojamų dydžių ir funkcinės priklausomybės problematika: „algoritmas, Teono aprašomas, buvo pristatytas dar III a. pr. Kr. kažkieno iš stoikų, greičiausiai – Chrisipo (A. I. Ščetnikov 1999: 91).

Kokybės, būdamos materijos išvestinėmis, išsaugo savo kūnišką esmę. Funkcionalumo idėja, aiškinanti pasikeitimo pobūdį (lygmenį), yra priešinama substancijos idėjai siekiančiai garantuoti būties stabilumą. Nors stoikai ir pilnai neatsisakė esmės sąvokos, vis gi jų ontologijoje esminę dalį užima kaitos, procesualumo, o ne panašumo idėjos, tačiau neakcentuojamas absoliutus nepastovumas ir neatskiriamybė. Įvaizdžių apie funkcinę priklausomybę atsiradimas nėra atsitiktinis, anksčiau minėtas Jonas Filoponas įvedė „kinetinės jėgos“ [κινετική δύναμις, lotyniškai *impetus*] sąvoką. Jis šią išjudinančią jėgą vadina „nekūniška“ („bekūniška“), apibrėždamas ją panaudoja viena ir ta pačia prasme du terminus, kurie Aristotelio teorijoje turėjo priešingas prasmes, būtent „galimybė“ arba potencialybė [δύναμις] ir „tikrovė“ arba aktualybė [ἐνέργεια]. Taip Filoponas sutapatino kokybę ir aktualų veiksmą. Stoikų teorijoje (aiškiausiai pas Poseidonijų) tokios „nekūniškos jėgos“ - tarpininko vaidmenį, atliekančio materialaus pasaulio projektines transformacijas atlieka Logas. Logas, - dvasinė priežastis: „nejuda keisdamas vietą, tai yra ne palikdamas vieną vietą ir užimdamas kitą, bet juda dėka įtemto toninio judėjimo“ (SVF II 453).

Chrisipas parašė iki šių dienų neišlikusią knygą „Apie substanciją“, kurioje, senųjų autorių liudijimų, vystė ir tobulino savo pirmtakų pažiūras. Jis kaip ir Zenonas teigė pasaulio vieningą bei kontinualų materialumą, tačiau jo mokyme stipriau akcentuojama *pneumos* elementų - ugnies ir oro svarba, pasižyminčių šilumos ir šalčio savybėmis. Chrisipo mokyme šilumos savybė tampa vyraujanti pasaulio sąrangoje, kuris amžinai, cikliška besikartojančiame procese gimsta ir miršta ugnyje. Ugnis, tai principas, leidžiantis pirminei materijai kaip vieninteliam pradui, įvairiai atsiskleisti. Chrisipas tyrinėjo funkcinį ryšį tarp pirminės materijos ir jos buvimo, virsmų būdų. Geriausia tokio „funkcinio“ suvokimo iliustracija būtų pati materijos sąvoka, - ύλη. Chrisipo ji įvardinama dvejopai: „esme ir



materija, pirmu atveju – santykiyje su visuma, o antru – santykiyje su dalimis, taikant visumai – ir ne didėja, ir ne mažėja, dalims – ir didėja, ir mažėja (Diog. Laert. 1986:290). Tradicinis substancijos kaip nesikeičiančio, bendro visų daiktų pirminio pagrindo supratimas, Chrisipo buvo eliminuotas (substancijos terminas vartojamas Aristotelio apibrėžta reikšme – kaip aristoteliškai suvokiamos materijos [hyle] ir formos [eidōs] junginys. „Požiūris, esą egzistuojančios tikrovės (esinijos) pagrindas gali būti vien materija be formos, Aristoteliui atrodytų kaip didžiausia nesąmonė“ (N. Kardelis (a) 2006:351)). Stoikų teorijoje materija yra nepriklausomas kintamasis X, o skirtingi jos buvimo būdai, apibrėžiami per priklausomus kintamuosius: substratas, kokybė, savybė, santykinė savybė (Stojos kategorijos analizuojamos sekančiame skyriuje). Taip reiškiasi funkcinis santykis, tarp pirminės materijos ir jos buvimo būdų. Funkcija arba reiškiniai joje suvokiami kaip kompleksinės sistemos. Tai atskiras būties tipas, priešingas substancinei būčiai: substancija reiškia savarankiškumą savojoje esmės būtyje, o funkcija – būti ir reikšmes, ateinančias iš kito arba nukreiptas į kitą, būti kitame. Aristotelis teigia, kad materija pati „organizuotis“ negali, egzistuoja kitas pradas kuris tai daro, – forma.

Naujas, Kleanto ir Chrisipo požiūris, iššaukė vėlyvosios Antikos filosofų nepalankumą. Plotino traktatuose, anot A. Graeser, galima rasti ne tik Platono teorijos elementų, bet ir stoikų; kritiškas požiūris į idėjinus priešininkus, nesutrukdė Plotinui perimti iš jų vienus ar kitus teorijos elementus (A. Graeser 1972: 142). Tuo pačiu Plotino kritika papildė stoisą doktriną, kurią galima atkurti iš fragmentų. Didelį Plotino nepasitenkinimą iššaukia stoikų materijos ir substrato / pagrindo [ύποκείμενον] tapatinimas. Jis tiesiogiai priekaištuoja stoikams, sakydamas, kad keista yra materiją lakyti „substancijos vaidmens vykdytoja“ [καί τούτω ἀναφέρειν καί τήν ούσιαν] (M. I. Vladislavlev 1995:46-49). Plotino netenkina toks pasaulėvaizdis, kuriame nėra vienareikšmio visos įvairovės pasireiškimų atitikimo vienam esmės požymiui: tam tikro objekto A tapatybės pripažinimas, atvaizduojamo objekto B pagalba. Tokia tapatybė neapima kismo arba tapsmo momento, o numato tik vaizdinio kopijavimą, mintijimas būdingas Platonui ir pitagoriečiams<sup>3</sup>.

Stoikai, anot Plotino, iš vis nekalba apie būties kilmes / gimines [γέννη]: „Išskaičiuodami vieną tik substratą, jie nevardina esinių [būties kilmių], bet ieško esinių pradų. Yra juk skirtumas tarp – kalbėti apie pradus, ar apie esinius pačius savaime“ [Ἐπειτα τό ύποκείμενον ἐν ἀριθμοῦντες οὐ τά ὄντα ἐζαριθμοῦνται, ἀλλ ἀρχάς τῶν ὄντων ζητοῦσι] (M. I. Vladislavlev 1995:46-49). Likusios giminės [γέννη], Plotino nusivylimui, stoikų priskiriami savybei – būsenai [πάθη]. Anot Plotino, stoikams reiktų πάθη gretinti su substancija, o ne materija substrato vaidmenyje. Terminas πάθη reiškia „pasikeitimą“, nurodo procesą, ir

verčiamas kaip „reiškinys“, „įvykis“, „atsitikimas“. Zenono pastaba, kad „daikto esmė glūdi pirminėje medžiagoje [πρώτη ύλη]“, iš tikrųjų pabrėžia stoikų pastangas atsisakyti išorinės priešasties paieškų (Diog. Laert. 1986:290). Materija sąlygoja pasaulio stabilumą, - ji išliekantis kintamasis daiktų pagrindas, o ne Plotino priešpastatytas „tikrai esantis“, kuris būva amžinai. Konstatavimo principas, įsikūnijęs stoiškoje materijos sąvokoje ir numatantis funkcinio pobūdžio pasikeitimus, nėra tapatus statiškam substancialumo principui numatančiam tik atvaizdavimą, apie kurį, iš esmės, kalba Plotinas. Tokiu būdu, Plotino kritika yra nukreipta ne prieš materialistines stoikų pažiūras į daiktus, kaip mano M. I. Vladislavlev‘as (1995:46), o prieš stoikų tradicinės substancialumo idėjos, nenumatančios tapimo momento, kritiką. Artimesnis Plotinui pasirodė Poseidonijaus mokymas, kuris, nors ir tęsė savo pirmtakų (Kleanto ir Chrisipo) fizikines pažiūras, buvo paveiktas Platono įtakos. Poseidonijus sukūrė mokymą apie sferų harmoniją. Vėlesniųjų stoikų darbuose randame ne tik dievišką – ugninę, pneuminę pasaulio esmę, bet ir visą žinantį pasaulinį protą, kuris viską pasaulyje išjudina (Sekstas Empirikas. I tomas 1976:257-260).

### 3.2 Stoikų kategorijos

Šaltinių liudijimu, kategorijoms apibrėžti stoikai vartojo terminą „aukščiausios giminės“ [πρώτα γένη]. Žinomos keturios kategorijos: 1) substratas [τό ὑποκείμενον], 2) kokybė [τό ποιόν (ὑποκείμενον)], 3) kokybė pati savaime [τό πώς ἔχον (ποιόν ὑποκείμενον)], 4) kokybė kieno nors atžvilgiu [τό προς τί πως ἔχον (ποιόν ὑποκείμενον)] (SVF I 95; SVF II 331;482;509;535;539). Kategorijų konstravimo esmė tame, kad paskesnė paaiškintų ankstesnę. Nėra išlikę autentiškų tekstų, kurie leistų atkurti pirminę stoikų kategorijų schemą, tačiau tiek sienieji komentatoriai (Stobėjus, Simplikijus, Plutarchas), tiek paskesnieji (A. A. Stoliarov; P. Lacy; A. Graeser; A. A. Long) sutinka, kad stoikų kategorijos *neturi* hierarchinės ontologinės tarpusavio priklausomybės ir registruoja ne „esmes“, kaip atskirai paimtas substancijas (žinoma, dėl to stoikai senųjų komentatorių yra kritikuojami), o fiksuoja esamas būsenas, arba substancijų „reiškimaši“. Taip *galima būtų* kategorijas tematizuoti sekančiai: 1) ar egzistuoja „kažkas“; 2) koks jis [„kažkas“] (kaip besąlygiška esmė); 3) koks „kažkas“, būdamas sąlygotas vidinės būsenos; 4) koks „kažkas“ kaip apibrėžtas išorinių egzistavimo sąlygų (A. A. Stoliarov 1995:101). Taigi, jei kiekviena sekanti kategorija atskleidžia paskesnę, tai kame to išskleidimo prasmė? Tyrinėtojai mano, kad fizikinė stoikų kategorijų „paslaptis“ slypi sąvokoje „kažkas“, kuri anot pačių stoikų yra pati bendriausia [τό γενικώτατον] sąvoka, aprėpianti visas kitas.

Vietoj sąvokos būtis stoikai vartoja sąvoką τό τί („kažkas“) (SVF II 333). Tas tiksliai neapibrėžtas τό τί turi ypatingą svarbą aprašant pasaulį. Ši bendriausia sąvoka, apibūdinanti visą kas tik yra, tiek medžiagiškai, tiek mintyse „egzistuoja“. Senieji bibliografai teigia, kad Platonui tai buvo Vienis [Ev], Aristoteliui Būtis [τό όν], stoikams „Kažkas“ [τό τί] (SVF II 333) (*žiūrėti priedą Nr.4*).

Ch. H. Kahn'as, kuris vadovaujasi postulatu apie tai, kad „mąstymas apibrėžiamas tam tikra kalbos struktūros erdve, kurioje mes išreiškiame savo mintis“ ir kad „tai ypač būdinga graikiškosios filosofijos minčiai“, teigia: būtis senovės graikų filosofams visada turi lokatyvią konotaciją (Ch. H. Kahn 1966:245). „Jei būtis ir vieta ne tapatūs, - rašo C. H. Kahn'as, - tai bet kuriuo atveju jie logiškai ekvivalentiški“. Tokie būties įvaizdžiai aptinkami nuo Pitagoro iki Platono ir net Parmenido, „pristatančio labiausiai metafizišką ikisokratinės minties koncepciją“ (Ch. H. Kahn 1966:258). Sąvoka „kažkas“ yra daug platesnė sąvoka, nei „būtis“. Stoikų „kažkas“ kritikoje, Aleksandras Afrodizietis orientuojasi į Aristotelio mokymą apie „būtį“, būtent į tezę, kad „esatis ir vienis – vienas ir tas pats“, ir „būtis priskiriama visa kam, kas pažymima per kategorines išraiškos formas“, kadangi Aristoteliui būtis atsiliepia sąvokose (Aristotelis (a) 1976:120 ir 1976:156). Aleksandro išvada: „Būtis stoikams nėra kategorija visybei“ (Pavyzdžiui, idėjos ir formos priskiriamos tik minties konstruktams – τά έννοήματα). Pagal jo tvirtinimą, „kažkas“ turi būti kategorija vieniui pagal analogiją su esatimi, kaip pas Aristotelį (SVF II 319). Tačiau „kažkas“ stoikams nėra būtis. Be to, stoikai skyrė būtį [nesikeičiantis – τό όν ] ir egzistuojantįjį [tekantis – ό ύφεστός] (SVF II 319). Egzistuojantis – tai, kas reiškiasi ne tik kūnuose, tačiau aiškiausiai būtent juose, bet ir nekūniško sferoje: lektonas, tuštuma, erdvė, laikas. Sąvoka „egzistuoti“ yra neapibrėžtos lokalizacijos kraštinė riba. Lotynų kalboje *ex(s)istere* reiškia „pasirodyti“, „atsirasti“. Graikiškas žodis ή ύποστασις reiškia – „stovėti po kuo nors“. Tiesa, ankstyvųjų stoikų terminas ή ύποστασις dar nėra naudojamas „egzistavimo“ prasme. Pavyzdžiui, Zenonas vartoja žodį ύποσταζμή „nuosėdos“ prasme, taip pat reiškiantį ir „pagrindas“, ir „atrama“, kad nusakyti tokio elemento kaip žemė, susiformavimą kosmogenezės procese iš vandens (chaoso) (SVF I 105). Į būties ir substancijos „vietą“ stoikai „pastatė“ egzistavimą, labiausiai tinkančią sąvoką aprašyti pasauliui, kuris nepasižymi substancialiu vienodumu: medžiaga skirtinguose lygmenyse turi skirtingą materialų pavidalą ar formą. Jei iki stoikų, ontologinė schema buvo realizuojama sąvokose: Vienis [Ev] ir būtis [τό όν] ir tai aksiomatiškai numatydavo substancijos vieningumą, tai stoikų kosmas yra procesas – medžiagos būsenų daugis. Kūnas tokiam tikrovės suvokime, - ne savybių suma, bet *galimų* kokybių rinkinys, nusakomas predikatu „kūniška“. Tokiu būdu, substancija, Stojos supratime, virsta „įvykių šeimyna“, kurios pagrindinis bruožas – neapibrėžtumas. Chrisipas teigė, kad medžiaga beribė

[ἀπειρον] ir neapibrėžta [ἀόριστον] (SVF II 485). Funkcinė priklausomybė, o ne prilyginimas = atvaizdavimas kaip viešpataujantis pasaulinis principas, apibendrintai buvo išreikštas terminu τό τί reiškiančiu „kažkas“.

### 3.3 Stoikų mokymas apie priežastis

Stoikai atsisakė substancialios – esencialistinės pasaulio sąrangos traktuotės, numatė visuotinio sąryšio pasaulyje idėją, - priežasties ir pasekmės veiksmas, stoikams yra viena pagrindinių problemų fizikiniame pasaulyje. Rekonstruoti jų samprotavimus galima analizuojant sąvokas ir terminus: kam stoikams prireikė naudojant sąvoką „materija“ [ὕλη], naudoti terminą „kūnas“ [σώμα]? Stoikų įvaizdžiai apie kūniško ir nekūniško egzistavimą (šias sąvokas jie ir įveda į filosofijos žodyną) reikia nagrinėti funkcionalumo idėjos kontekste, kaip ji vystėsi mokyme apie priežastis. Fizikine prasme priežastingumas stoikų koncepcijoje reiškia, kad pasaulyje esančio principo *pneuma* veikimo pasekmėje, gali atsirasti naujos pirminės materijos savybės. Naujo atsiradimo pasaulyje faktas – štai kas svarbu stoikams!

Stojos koncepcijoje niveliuojasi skirtumas tarp kūniško ir nekūniško. Stoikų ontologinė schema numato kategorijų lygiavertiškumą, tuo tarpu, kai Origenui „nekūniškumas“ ir „realybė“ ontologiškai nesuderinami (M. D. Boeri 2001:735). M. Boeri, bandydamas tikslinti būties ir nebūties tarpusavio santykį, Stojos ontologijoje, naudoja terminą „papildomumas“ (complementary), nustatant šių dviejų sąvokų statusą. Nekūniški sukuria būtinas sąlygas kūniškų buvimui, maža to – jie patys stokoja / reikalauja kūniškumo, kad jų nekūniška „tarsi realybė“ išsipildytų, juk jie „turi statusą „kažkas“ skirtingai nuo absoliutaus „nieko““ (M. D. Boeri 2001:734). Sekstas Empirikas teigia, jog „Stoikai sako, kad bet kokia priežastis yra kūniška, kuri kitam kūnui tampa kažko nekūniško priežastimi, pavyzdžiui: „kūnas“ – ugnis, „kūnui“ – malkoms, „nekūniškam“ – predikatui „degti““ (A. A. Stoliarov It. 1999: 47). Taigi, kūniška ir nekūniška papildo vienas kitą. M. Boeri priežastingumo teoriją nagrinėja, pažymėdamas tą faktą, kad nei Platonas, nei Aristotelis neskiria dviejų terminų, būtent: αἴτιον ir αἴτια, tuo tarpu stoikai skyrė šiomis sąvokomis apibūdinamus konceptus. M. Boeri daro išvadą: jau Chrisipas suprato αἴτια kaip formulę, apreiškiančią ir išaiškinančią priežastį (M. D. Boeri 2001:740). A. A. Stoliarov‘as αἴτιον verčia „priežastis“, o αἴτια „priežastinis aiškinimas“ arba „priežastingumas“ (A. A. Stoliarov It. 1999:184)) Kiti tyrinėtojai, pavyzdžiui, J. Mansfeld nurodo jokio sistematiškumo nebuvimą Chrisipo vartojamuose terminuose αἴτιον ir αἴτια, kadangi pastarasis buvo jo

naudojamas, pavyzdžiui, likimui [εἰμαρμένῃ] apibūdinti (J. Mansfeld 1978:157). Ši nenuoseklumą galima bandyti aiškinti kaip nestabilaus terminologinio aparato pasekmę, stoikų tik pradėto kurti ir taikyti principaliai naujam būties aiškinimui. Tai ką stoikai vadina αἰτία, greičiausiai yra sistemos santykių būsenos indikatorius, t.y funkcija. Kaip, pavyzdžiui, santykis, kuris atsiranda tarp dviejų daiktų (saulės ir jos įkaitinamu akmeniu) ir yra aprašomas išraiška „būti įkaitusiu“. Nekūniška negali būti veiksmo priežastimi, nes nekūniška – paties veiksmo proceso atvaizdavimas, kurio prasmė – judėjimo kauzacijos fiksacija. Aprašančios reiškinius ir pateikiamos stoikų pavyzdžiuose tokios išraiškos, kaip „būti perpjautu“, „būti pastatytu“, charakterizuoja ne tiek veiksmo rezultata, kiek funkcinę būseną. Ši funkcionalumą stoikai ir turėjo omeny, pasirinkę terminą αἰτία. Nekūniška priskiriamas tik abstrakčiai (minties) sferai kaip „kažkas tarsi egzistuojančio“ [ὡσαυεῖ τι ὄν], kartu su erdve, kūnų ribomis, tuštuma, laiku, erdve. Kūniška – visa tai kas gali veikti ir būti paveiktas. „Kaip iš visų kūnų, - teigia Markas Aurelijus, - susideda pasaulis – tobulas kūnas, tai iš visų priežasčių susideda likimas – tobuliausia priežastis“ (Markas Aurelijus (b) 1994:84). Stoikai kūrė kūniškumo ontologiją, orientuota ne į pirmines substancijas, o į kūnų tarpusavio sąveiką ir vientisumą, - kūniška ir nekūniška yra tarpusavy koherentiškai susiję. Taip dingsta veiksmožodžio – jungties „būti“ [εἶναι] neapibrėžtumas, kurio substantivacija ir yra sąvoka „būtis“ [τό εἶναι]. Sąvokos „būtis“ neapibrėžtumas tame, kad neįmanoma „būti“ apskritai, tiesiog „būti“, „būtis“ visada konkrečiai matoma ir apčiuopiama, įgaunanti kokybines charakteristikas. Ne atsitiktinai pasakymas „vaikštinėti“ yra predikatas, tik jei jis aprašo realiai vykstantį veiksmą, jei tikrovėje „jis vaikštinėja“. Išėitų, kad predikatas (nekūniška) neegzistuoja be realaus įvykio (kūno).

Stoikai ne tik apibūdino priežastis, bet ir jas klasifikavo. „Reika tik suprasti, - sakė Chrisipas, - kad tarp priežasčių yra skirtumas ir nesutapimas“ (SVF II 974). Apie šiuos priežasčių skirtumas Ciceronas pateikia sekantį liudijimą: „Chrisipas taip pat, kuomet neigė būtinybę ir tvirtino, kad nieko nėra be ankstesnių priežasčių, skyrė priežasčių rūšis, tam kad ir būtinybės išvengti, ir likimą išsaugoti“ (SVF II 974). Stoiškai priežasčių klasifikacijai būdingas jų skirstymas pagal funkcionalų principą: taip, vienos jų, pavadintos – „absoliučiomis, tobulomis“ [αὐτοτελές], gavusiomis epiteta [συνεκτικοί] („surišančios“), ir „pagalbinės, paremiančios“ – [συνεργόν]. Pačiam pagalbinės priežasties pavadinime yra veikimo bendrumo momentas, kas charakteringa stoiškos sistemos terminologijai.

Priežastingumą stoikai suprato kaip kauzaliųjų grandinių vientisą sistemą. Taip, priežastingumo principas, „pašalindamas atsitiktinumą kiekvienos atskiros paralelinės eilės priežastinių linijų santykiuose, neneigia atsitiktinumą kaip nepriklausomybės sinonimo

(nesusietumo) kitose priešastinės eilėse. Senovėje šio tipo atsitiktinumą tyrė Chrisipas“ (M. Bunge 1962:120). Chrisipas priešastingumą suprato plačiai ir jam buvo nepriimtinas idealistinis sielos ir kūno dualizmas, todėl jis skirtingai nei Platonas mokė ne tik apie savaiminius sielos pasikeitimus be išorinių priešasčių poveikio, bet ir apie įvairių kūnų savaiminį judėjimą. Tokia prieiga buvo neišvengiama stoiškos koncepcijos rėmuose, tvirtinusios materialaus pasaulio vienybę, įskaitant ir pačią sielą. M. Bunge nuomonė apie tai, kad iliustracijoje su cilindro ir kūgio įvaizdžiais sielos veikimo doktrinoje „Chrisipas išsakė hipotezę apie visų kūnų savi – determinaciją apskritai, tačiau neišvystė jos į fizikinę teoriją“ (M. Bunge 1962:210). Ir cilindras, ir sukutis gauna būtiną postūmį iš šalies, tačiau, kai „...tik tai įvyko, ir cilindras ir sukutis sukasi savo prigimties dėka, kas viršija postūmį (SVF II 974). Su sielos vaizdinių aprobavimu („bendru pritarimu“ – συγκατάθεσις), atsirandančių joje veikiant išoriniams pasaulio objektams, nutinka tas pats, kas ir su sukutuku: „Ji gauna įspūdžių iš šalies, o tai, kas lieka, toliau juda savo turima jėga ir prigimtimi“ (SVF II 974). Taigi, vien tik vaizdinys (pagalbinė priešastis) pati savaime dar nesteigia pasekmės (aprobavimo), ji tik pakankama, tačiau ne būtina sąlyga.

Tačiau visas priešastines eiles surišanti grandis yra likimas / lemtis. Likimas (είμαρμένη, „gautas pagal burtą“, „tai, kas nulemta“) – tai, stoikų supratimu, „tam tikras priešasčių junginys, dermė“ – συμπλοκή αἰτιῶν τεταγμένη (SVF II 976). Reikšminga pažymėti, kad terminas είμαρμένη visuotinio ryšio prasme stoikų taikomas ir sąvokai *pneuma* (SVF I 176, SVF II 913). Todėl *pneumai* priskiriama surišančioji savybė [δύναμις συνεκτική]. Ši fizikinė savybė sąlygoja pasaulio vientisumą. Antroji jos funkcija kaip minėta – gimdančioji, kuri visų pirma pasireiškia kaip jos pačios kokybinės transformacijos, o taip pat galimybė pačiai produkuoti savybes. *Pneuma* – pasaulio siela, todėl būtent ji – priešastis to, kad pasaulis yra gyvas, įdvasinta būtybė. Taip, per funkcinę priklausomybę, susiriša sąvokos *pneuma*, priešastis, likimas. Likimo kaip priešasčių junginio įvaizdis apima savyje ir subjekto aktyvumą (SVF II 976). Be to, subjekto pasirinkimas dera kaip su išorinėmis savybėmis, taip ir su tikslais.

### 3.4 Erdvėlaikio samprata stoikų filosofijoje

Tiek Herakleitas, tiek stoikai kaip ir visi antikos graikai, laiką siejo su cikliniu dangaus sferų judėjimu: ši pastoviausia regima kaita atrodė tinkamas matas visiems kitiems „pos saule“ vykstantiems procesams matuoti. Laiko sąsaja su šviesulių judėjimu gimdė

neišvengiamą laiko ir erdvės analogiją bei polinkį suerdvinti laiką. Tačiau Stojos erdvėlaikio teorijoje galima išvelgti ir skirtumų. Stoikų mokyme atsisakoma erdvės, kaip paprasčiausios esinių talpyklos, sampratos: tam jie kaip ir ankstesnė tradicija naudoja sąvoką „vieta“ [τόπος]. Simplikijus „Arsitotelio „Kategorijų“ komentaruose pažymi: „Kaip teigia stoikai, vieta koegzistuoja [παρυφίσταται] tik kartu su kūnais“ (SVF II 507). Erdvę stoikai įvardina terminu χώρα, randamu pas Platoną, kuris χώρα mąstė kaip nesukurta substanciją – kūnišką pavidalą įgavusių idėjų talpyklą: „...ji dovanoja būstą viskam, kas tik gimsta, tačiau pati suvokiama be pojūčių, kažkokio neteisėto samprotavimo dėka, tad patikėti jos buvimu beveik neįmanoma“ (Platonas (b) 1995:97). N. Kardelis rašo: „Kintančių daiktų pasaulis [Platono, įterpta M. B.] imamas suvokti kaip vaikas pagimdytas dviejų tėvų: motinos (erdvės, materijos kaip visiško skirtingumo) ir tėvo (eidų pasaulio kaip visiško tapatumo); šis vaikas turi savyje ir skirtingumo, ir tapatumo, vadinasi, jis nėra nei absoliučiai tapatus eidams (t.y. tėvui), nei absoliučiai skirtingas nuo jų. Tai reiškia, kad radimosi pasaulis nėra nei visiškai tapatus, nei visiškai skirtingas, o panašus į būties pasaulį“ (N. Kardelis (b) 2007:95). Stagirietis taip pat neplėtojo šios sąvokos: „Aristotelis savo fizikoje nenaudoja erdvės sąvokos. Vietoj jos jis aptaria vietos ir tuštumos sąvokas“ (A. Plėšnys 1999:67). Euklido matematikoje erdvė iškyla jau kaip abstraktus pasaulio modelis ir jau nėra jusliška esinių talpykla. Taip pat euklidinė geometrija ne tik „atspindėjo mūsų pasaulio erdvines savybes su moksliniu tikslumu iki pat XXa. pradžios“ (I. P. Gavrilova 1977:48), euklidinės geometrijos ypatybė ir reikšmė yra tai, kad ji pirmą kartą pateikia erdvinių santykių generalizuotą geometrinį modelį. Stoikai erdvę pradeda traktuoti kaip matematinę abstrakciją: būtent taip χώρα yra suprantama tiek Chrisipo, tiek Poseidonijaus.

Stoikų erdvės sąvoka susiejama su ugnies įvaizdžiais: įsiliepsnojusi ugnis pasklinda beribėje tuštumos erdvėje [χώραν άπλετον του κενού] (SVF II 618). Po to ugnis vėl atsitraukia (atlaisvina vietą – ύποχωρείν). Tuštuma [τό κενον], kurios nėra niekur pasaulyje, tačiau kuri yra už vieningo kosmo ribų; kosmo, kuris yra salelė begalybėje. Zenonas tvirtino, kad „viduje visko [του παντός], nėra jokios tuštumos, o už visa ko – visuotinė įvairovė ir beribiškumas (SVF I 95). Kiekvieno kosminio ciklo pabaigoje, kuomet kaitrūs elementai tampa vyraujančiais, kosmas termiškai plečiasi, augdamas savo apimtyje. Aristotelis postulavo kosmo baigtinumą ir tuštumos nebuvimą, nes manė, kad esant pasaulyje tuštumai, materija išvirstų išorėn ir išsisklaidytų (Aristotelis (b) 1981:143-145). Stoikai tvirtino, kad tai niekada neatsitiks, kadangi materija disponuoja „neaprašomo“ dydžio sankabos, sąryšio jėga, kuri suriša ir laiko ją pačią ir visus kūnus kartu. Šis jėga „sutaiko“ ramybę ir judėjimą (SVF II 554). Pneumos įtampa [τόνος] yra kiekybinė materialių darinių ir jų stabilumo laipsnio charakteristika: kosmo apimties didėjimas neardo visatos harmonijos. Visatą, aprėpiančią

kūniškos prigimties ugnį (pasaulio kaitos simbolis), bet ir nekūnišką tuštumą, stoikai įvardino τὸ πᾶν. Beribės tuštumos sąvoką stoikai įveda tam, kad būtų galimas besiplečiančio pasaulio modelis, kad didėjant pasaulio medžiagos apimčiai „nebūtų viską savyje sugeriančioje erdvėje stokos“ (μὴ ἄπορή τοῦ δεξομένου χωρίου) (SVF II 619). Labai svarbus stoikų kosmogenezės aiškinime Dzeuso žirgo įvaizdis, kuris pats tampa pasaulinės erdvės įsikūnijimu, nes įtraukdamas į save visą materiją, jis bando „užimti kiek galima daugiau vietos, patirdamas tokiu atveju dar didesnę erdvės poreikį“ [μείζονος χώρας] (SVF II 602).

Žemė, anot stoikų, - tas vidurys, link kurio ugnis atsitraukia (vidurys neturi būti suprantamas kaip kosmo centras, kas paneigiama ir pačių stoikų, o tik kaip tam tikras traukos centras). Žemės traukos jėga [traukos jėga – ροπή] veikia ne todėl, kad ji kosmo centras, o todėl, kad ji – vientisa, todėl ir turinti savybę pritraukti dalis (SVF II 646). Traukos jėga neleidžia kosmui plėstis iki begalybės, kuris tokiu būdu yra struktūruojamas dinaminio principo pagrindu, tai besiplečiantis, tai besitraukiantis. Visa kas tik yra, stoikų pasaulio suvokimu, jei galima taip išsireikšti, - „laisvai kvėpuoja“, veikdami vienas kitą per atstumą: „Kosme neegzistuoja jokie kraštinio kūno, nei pirmo, nei paskutinio, kuriame kūno dydis pasiektų baigtinį dydį“ (SVF II 485). Tačiau Chrisipas taip pat įveda sąvoką „antitipija“ [ἀντίτυπος], reiškinačią kūnų pasipriešinimą mechaniniam spaudimui. Toks pasipriešinimas neleidžia elementams chaotiškai maišytis. Organiniai pasaulio procesai nėra, kaip Aristotelio raštuose, tarsi tiesiaeigė pažangi materijos formavimo raida, bet jie, kaip Herakleito teorijoje, susisuka į ratą, į pasikartojantį pasaulio periodą (gr. periodas – „apibėgantis“; „apskriejantis“)<sup>4</sup>. Būtent sąvokos διάστημα („tįsumas=erdvė“ SVF II 621) apmąstymas ir buvo naujas žingsnis suvokiant pasaulį. Galima teigti, kad ši ciklinio pasaulinio proceso idėja, stoikų buvo perimta iš Herakleito, kuris teigė pasaulį esant harmoningą (pasaulis kaip priešingų jėgų dinamiškos pusiausvyros rezultatas). Funkcionali stoikų pasaulio aiškinimo prieiga, neigė Aristotelio poziciją, tvirtinusio, kad „egzistuoja tam tikra nejudanti esmė [physis]“ (Aristotelis (a) 1976:137). Aristoteliui nekintama esybė, o sykiu nejudamas kiekvieno judėjimo šaltinis – Dievas.

Prieš pradėdant nagrinėti stoiškąją laiko sampratą, verta prisiminti, kad Aristotelis taip pat tyrė šį dalyką ir reikia pripažinti, kad stoikams padarė didžiausią įtaką, kuriant jų temporalinę koncepciją. Yra išlikę nemažai Stagiriečio teiginių šia tema: „ir judėjimas, - rašė jis, - nepertraukiamas tokiu pat būdu, kaip ir laikas: nes laikas – arba tas pats, kas judėjimas, arba tam tikra judėjimo savybė (Aristotelis (a) 1976:307). „Fizikoje“ Aristotelis teigia: „Laikas yra ne kas kita, kaip judėjimo skaičius santykiyje su ankstesniu ir sekančiu. Tokiu būdu, laikas nėra judėjimas [pats savaime], bet [yra tokiu], kiek judėjimas apima savyje



skaičių“ (Aristotelis (b) 1981:149). Stagiriečiui laikas neturi savarankiško egzistavimo, jis tik „tam tikra judėjimo savybė“. Aristotelis iškelia ir kitą klausimą: ar gali laikas egzistuoti be „sielos“, t.y. be skaičiuojančios sąmonės? Ne, - atsako Aristotelis, nors tos „sielos“ veikimo ar jos statuso plačiau nengrinėja.

Tai, kad stoikai siejo laiką su judėjimu, liudija šis pavyzdys: „...laiko esmė – judėjimas“ (SVF II 514). Filonas Aleksandrietis praneša, kad stoikai teigė: „Pasaulis – laiko tėvas“ (SVF II 512). Tokiu būdu, jie manė, kad, pirma, laikas ir pasaulis tampriai susiję („bendros kilmės“, „turintys tą pačią prigimtį“), antra, greičiausiai laikas atsirado po pasaulio atsiradimo arba kartu su juo. Zenonas teigia: „Laikas – tai judėjimo intervalas. Viskas atsiranda, egzistuoja ir užsibaigia laike“ (SVF II 93). Stoikai ne tik susiejo laiką su judėjimu kaip tokiu (SVF II 510;516), bet ir pačia laiko esme laikė judėjimą (SVF II 513). Aristotelis, kaip minėjom taip pat laiką siejo su judėjimu, tačiau pripažino tik judėjimo nepertraukiamumą laike, o ne paties laiko nepartraukiamumą. Čia, kaip ir kitais atvejais, idėjinių priešininkų kritika leidžia atskleisti stoikų laiko įvaidžių niuansus.

Plutarcho „Platoniškuose klausimuose“ randame tradicinį priekaištą stoikams: rašoma apie nepelnytai nureikšmintą savoką „esmė“ (SVF II 515). Stoikai, anot jo, neatsižvelgė į „esmę ir laiko reikšmę“ [τὴν δ' οὐσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν δόξαν], jie aksidencijū, o ne esmės pagalba apibūdina laiką. Šia aplinkybe ir reiktų aiškinti skirtumą tarp stoikų ir kitų mąstytojų laiko suvokimo. Sekstas Empirikas praneša, kad, anot stoikų, „laikas – tam tikras daiktas, mąstomas kaip [egzistuojantis] pats savaime“ (Sekstas Empirikas It. 1976:354). Taip pat Sekstas Empirikas stoikų „laiką“ patalpino į nekūniško kategoriją. Išeitu, kad laikas egzistuoja kaip objektyvi realybė, nors ir tokia, kurią galima mąstyti, tačiau egzistuojančia ir be subjekto sąmonės. Pagal Stobėjaus pranešimą (SVF II 509), viskas juda ir būvoja [εἶναι], suderintai su laiku [καὶ κατὰ μὲν τὸν χρόνον]. Kleantas teigia, kad viskas pasaulyje vyksta griežtai apibrėžtu laiko momentu, reikiamu laiku (SVF II 497). Tai yra laikas, kažkada atsiradęs, tapo tam tikru pavyzdžiu, bet kurio esinio egzistavimo paradigma. Kitais žodžiais, paralelė tarp būties ir laiko teigia, kad pats pasaulis ir laikas tarsi Siamo dvyniai neatskiriami. Toliau Stobėjus liudija: „Joks laikas visiškai nepasireiškia [dabartyje] [οὐδεὶς ἐνίσταται], kadangi dalijimas visa ko nepertraukiamo [συνεχόντων] nueina į begalybę [ἐστὶ εἰς ἀπειρον]“. Todėl „joks laikas nėra išbaigtas tapsme [μηθένα κατ' ἀπαρτισμόν ἐνεστάναι]“. Taigi, laikas nepertraukiamas, kontinualus, jis begalinai dalus ir neturi pabaigos (ribos) dabartyje. Jei stoikų suvokime bet kuris laiko momentas, tame tarpe ir „dabar“ begalinai dalus (SVF II 509), tai Aristoteliui „dabar“ yra „nedalus laiko elementas“ (Aristotelis (b) 1981:145;154;185). Šis begalinis laiko dalumas stoikų grindžiamas tuo, kad laiko momentas „dabar“ priklauso dalinai

praeičiai, o dalinai ateičiai. Susidaro įspūdis, kad „dabarties“ iš vis nėra, bet, anot kai kurių tyrinėtojų, tai nereiškia, jog „dabartis visiškai išnyksta, kadangi laikas – begalinio dalumo objektas: „dabar“, būdamas begalinai dalus, kiekvieno dalumo pakopoje steigia praeitį, ateitį ir eilinį „dabar“, kuris, savo ruožtu, vėl yra begalinio dalumo objektas (A. A. Stoliarov 1999:272). Momentas „dabar“, mano A. A. Stoliarov'as, egzistuoja tik subjekto suvokime, kuris dabarties momentą suvokia kaip tam tikrą trukmę. Nors laikas „apskritai“ nekūniškas (kaip abstrakcija), procesai ir reiškiniai esantys laike ir apibrėžiami per jį, - kūniški (A. A. Stoliarov 1999: 272-273). „Esamasis laikas“ apibrėžiamas kaip „esamasis tęstinis“ [ένεστώც παρατατικός] – dėl savybės tęstis tiek į praeitį, tiek ir į ateitį (SVF II 165). „Kas yra dabartis, matyti kaip tik per jos skirtumą nuo praeities ar ateities. Dėl to skirtumo viena pasirodo per kita ir tos trys laiko plotmės – dabartis, praeitis, ateitis – turi būti kartu su dabartimi. Dėl jų skirtumo pasirodo permatomumas vieno per kitą. Jei jos būtų tokios pačios, nebūtų permatomos...laikas visuomet turi gelmę. Net ir praeitis gali būti ateities gelmė“(Arūnas Sverdiolas 2004:187-190). Stoikų erdvėlaikio teorijoje individas tampa teoretiku, ne tik suvokiančiu laiką ir erdvę egzistenciškai (kur yra *aš*, ten atskaitos taškas, *aš* kuriam skirta *ši* vieta ir *šis* laikas), bet taip pat steigiantis erdvę ir laiką kaip objektyvius: tai dar žinoma ne I. Newton'o absoliutus laikas kaip universali įvykių talpykla, ir absoliuti erdvė savo koordinatinių sistemos ašimis nusitiesianti į begalybę. Laikas stoikų teorijoje (absoliučia prasme) juda ratu, o to pasekmėje – ir visa kas egzistuoja: „...viskas nuo amžių vyksta vienodai ir nuolat kartojasi, todėl nėra jokio skirtumo ar stebėsi tą patį šimtą metų, ar du šimtus, ar visą amžinybę (Markas Aurelius (a) 1997:34). Asmens santykis su pasauliu kaip vientisu ir pats kosmas „įgauna“ ribas, nes: „kas mato dabar esančius dalykus, matė visa, kas atsirado nuo amžių ir bus ateityje“(Markas Aurelijus (a) 1997:82). Egzistuoja tik dabartis, tačiau ši dabartis, - amžinybės akimirka.

## Išvados

Tiek Herakleitas, tiek stoikai tvirtina, kad pasaulis yra vienintelis, tačiau vis atsinaujinantis ir vystosi cikliška. Ugnis, kaip bet kokio pasikeitimo akivaizdžiausias pavyzdys, vaidino jų koncepcijoje aktyvaus formuojančio principo vaidmenį. Pasaulinį gaisrą galima kvalifikuoti kaip sisteminio principo išraišką, nes gaisras pasireiškia tarsi pasaulio periodų demarkacinė linija. Sukuriančioji ir harmonizuojanti ugnies funkcija struktūruoja pasaulį, ji yra aktyvusis principas, racionalus pagal prigimtį, nes pavadintas tiek stoikų, tiek Herakleito pačiu Logu.

Stoikai perėmė iš Herakleito ir toliau vystė Logo koncepciją, suteikę jam, visuotiniam kaitos kosme dėsniui, maksimalią reikšmę, įvardindami Logą – protu; kaip ir Herakleitas tapatino jį su aukščiausia dievybe Dzeusu (tiek Herakleito, tiek stoikų samprotavimuose galima išvelgti tendenciją redukuoti Dievybės vardą į jo predikatus: taip deklaruojamas bendro prado atsisakymas, kuris peržengtų funkcinės – predikatyvinės sistemos ribas). Skirtingai nei Herakleitas, stoikai „materializavo“ Dzeusą, bei pavertė materiją išjudinančia jėga. Toks sutapatinamas leido stoikams nuosekliai vystyti mintį apie savaiminį materijos judėjimą, nes jų mokyme nėra nieko „išoriško“ ar anapusinio materijai. Materijos – Logo koncepcija leido į bendrą mokymo koncepciją įjungti dorovinį aspektą, kadangi Logas vienas visiems.

Nors Herakleito maksima „viskas teka“ (nesiliaujantys amžinai esančio pasaulio perėjimai iš vienos būsenos į kitą, sukuriantys pasaulinio proceso nepertraukiamą judėjimą, verpetą) ir buvo išsaugota, ji buvo papildyta formule „viskas visame“ (visų esinių tarpusavio sąveika, amžinai esančiame, tačiau nuolat kokybiškai besikeičiančiame pasaulyje). Kleantas ir Chrisipas sukūrė, o Poseidonijus plėtojo pasaulio, esančio begaliniame dinamiame procese, kontinumo koncepciją. Judėjimo, pasikeitimo ir kokybinės įvairovės sąvokų formalizacija pasireiškė kaip nuoseklus funkcionalumo principo vystymas: stoikai atvaizdavo universumą kaip funkcionalią sistemą, kokybiškai besikeičiantį kontinumą. Stoikų koncepcijoje funkcija įsikūnija kaip transformacija, o ne atspindys ar panašumas, ir ne kiekybiškai, bet kokybiškai besikeičianti tikrovė.

*Toniniu pneumos* judėjimu stoikai aiškina pasaulėtvarkos nediferencijuojamumą, išaiškina mėnulio poveikį žemei ir, kaip šios sąveikos pasekmę, potvynius, atoslūgius, žemės drebėjimus. Taip pat šis energijos pulsavimas vyksta jau ne keliu „aukštyn“ ir „žemyn“ (ritmingas pasaulio atsiradimas ir išnykimas, arba dieviškojo prado užgesimas ir prisikėlimas tarp apibrėžto minimumo ir maksimumo), ką mes randame Herakleito mokyme, bet greičiau „vidun“ ir „išorėn“ (ritmingas vieningo kosmo plėtimasis tuštumos link, kurios nėra niekur

pasaulyje, tačiau kuri yra už vieningo kosmo ribų). Stoikų pasaulis funkcionuoja kaip vieninga sistema išsauganti savo struktūrinį vientisumą.

Tiek Herakleito, tiek stoikų koncepcijoje laikas (absoliučia prasme) juda ratu, o to pasekmėje – ir visa kas egzistuoja: laikas kaip bet kurio esinio egzistavimo paradigma. Herakleito aptariama „amžinastis“, nėra belaikė amžinybė – tai „įgyvento“ laiko visuma, pasaulio skeidimosi laike pilnatvė kaip amžinai trunkantis lemties pildymasis. Stoikų begalinai dalis laikas nekūniškas (kaip abstrakcija ir objektyviai egzistuojanti realybė), procesai ir reiškiniai esantys laike ir apibrėžiami per jį, - kūniški.

Stojos mokymas truko ilgą laiką ir nebuvo dogmatiškai nuoseklus, tačiau visų Stojos atstovų pabrėžiamas imperatyvas „būtina gyventi pagal prigimtį“, liudija savęs suvokimo kosme siekiamybę. Dorovinė išvalga, parodanti, kokia yra daiktų tikroji vertė, neįmanoma be kosmo suvokimo, kuris pats yra dievybė ir protingoji prigimtis. Tai liudija apie fizikos, kaip reikšmingiausios teorijos dalies svarbą, įgalinančią suprasti pasaulį kaip prasmingą tvarką, kurią kuria ir įgyvendina vienintelė dieviškoji galia, - pasaulio siela.

## Pastabos

<sup>1</sup> Šiuolaikinės fizikos kryptis, - sinergetika (mokslas apie saviorganizaciją), tiria disipatinės sistemas, kurių bendras bruožas yra tas, kad jos išsiardo, išsieikvoja (disipuojasi), kai tik nutrūksta energijos ar medžiagos srautas. Dalis jų savo prigimtimi yra biologinės, dalis fizikinės, taip pat sutinkamos ir chemijoje. Mes, žmonės, taip pat esame disipatinės struktūros, kurių tvarka (gyvybė), tampa netvarka (mirtimi), vos tik nutrūksta energijos „tiekimas“ iš išorės. Kad gyventume, mes turime disipuoti (eikvoti) energiją, palaikydami savo ne pusiausvyros būseną; vaizdingai kalbant, visiška pusiausvyra tolygu mirčiai. Pagrindinis disipatinės sistemos ypatumas yra tame, kad ji apjungia tvarką ir chaosą. Tvarkos atsiradimas tokioje sistemoje kiekybiniu aspektu išreiškiamas entropijos mažėjimu joje, bet tai vyksta netvarkos didėjimu aplinkoje sąskaita. Sistema ne tik atsiranda, bet ir egzistuoja tvarkos apšlavimo iš aplinkos dėka (taip sakant, „maitinasi“ tvarka). Tokiu būdu, tvarkos ir chaoso sintezė, vykdoma disipatinės sistemos, yra tame, kad sutvarkyta sistema negali egzistuoti be nesutvarkytos, tvarka be chaoso. Tvarka ir chaosas, vietoj to kad šalinti vienas kitą, kaip tai yra pusiausvyrą turinčių sistemų atveju, dabar yra tarpusavy susiję – papildo vienas kitą taip, kad nei tvarka negali egzistuoti be ją palaikančio chaoso, nei chaosas be jį palaikančios tvarkos.

<sup>2</sup> Tiek Herakleitas, - „Viena Išmintinga vienai viena ir nenori, ir nori vadintis Dzeuso vardu“, tiek Parmenidas, - Būtis *panaši į sfairos*, griežtai netvirtina kokia Būtis yra (*esti*). Parmenidą, kurį Dievybė veda po visatą, taip toli, kaip tik gali keliauti mintis ir tik mintis sako jam:

„Na, pasakysiu aš tau, o tu išgirdęs atminki,  
Kokius tik vienus kelius tyrinėjimui galima rinktis.  
Kelias pirmasis – būtis, ir visai čia nėra nebuvimo.

Kelias įtikina šis (nes tiesą pasiekti jis leidžia)“ (Filosofijos istorijos chrestomatija 1977:52).

Abu mąstytojai pateikia Būties ieškojimo nuorodas, gaires, bet netvirtina, kokia ji yra. Paprastai laikomi radikalai priešingais mąstytojais, Parmenidas ir Herakleitas tokie galbūt nėra: juk jie sutaria dėl paties pirmojo dalyko – kad būtis yra tapatybė. Tačiau toliau jų mintys juda priešingomis linkmėmis: Parmenidas lieka prie grynai mąstomos būties, o Herakleitas kalba apie kosmą. Žinoma, reikia pabrėžti, kad nuo Parmenido deducinis metodas tapo pagrindiniu instrumentu ieškant tiesos. Kada demarkacinė linija tarp tiesos ir netiesos yra pravedama įrodymo pagalba, pati logika tampa daiktų būties indentifikavimo priemone. Taip nepastebimai logika transformavosi į būties teoriją ir pirmasis šiuo keliu žengė Parmenidas. „Jo grynoji būtis, kaip tokia, sustingo savo substancialiam neutralume priešais tai, kas vyksta pasaulyje, savo nepriklausomybėje nuo reiškinų pasaulio“ (F. K. Kessidi 1972:259). Pagal Parmenidą kiekvieno tapimo atveju turi būti tai, kas tampa ir tai kas „skiriasi“ nuo savo tapimo, t.y. *netampančio*, stabilaus, nejudančio. Kitaip tariant, „viena ir tapati būtis ir buvo, ir yra, ir bus“ (A. O. Makovelskij 1999:449 – 473). Negali pakeisti ir palikti būties tas, kas neturi jokios būties. Vienoje akimirkoje būtis savyje talpina viską.

<sup>3</sup> Platonas tęsia Parmenido „nurodytas“ tikro žinojimo paieškas. „Man regis, pirmiausia reikia atriboti du dalykus: tai, kas amžinai būva, bet neturi pradžios, nuo to, kas amžinai atsiranda, tačiau niekuomet nebūva“ 27 d. (Platonas (b)1995:64). Spręsdamas spekuliatyvaus mąstymo koreliatyvumo su juslinėmis pagavomis klausimą, Platonas perima ir modifikuoja Parmenido logiką. „Filebe“ Sokratas sako: „Ir žinojimas skiriasi nuo žinojimo, kadangi vienas nukreiptas į atsirandantį ir žūstantį, kitas gi, į tai kas neatsiranda ir ne žūsta, bet nuolat būva sau tapatus ir nesikeičiantis. Turėdami galvoje tiesą, mes nusprendėme, kad paskutinysis žinojimas daugiau tikras, nei pirmasis“ (Platonas (c) 61d – e). Tikras žinojimas yra apie „*eidos*“, idėjas. *Eidos*, tai ir juslinė, proto pasaulyje suvokiamo dalyko reiškinio forma, ir to suvokiamo dalyko nejuslinė reikšmės žiūra, ir amžini, proto pasaulyje slypintys provaizdžiai; reiškinų pasaulyje idėjos tėra tik šešėliniai atvaizdai, kuriuos pažinimo procese siela prisimena (*anamnezė*). Taigi protas yra idėjų „gyvenamoji vieta“, arba tik jo pagalba ta „uždangės“ sfera yra pasiekama. „..toje vietoje tvyro bespalvė, be bruožų, neapčiuopiama esybė, iš tiesų būvanti, regima tik protui – sielos vairininkui; būtent į ją krypta teisingoji pažinimo rūšis“ (Platonas (a) 1996:43). Ontologizuodami logiką ir Parmenidas, ir Platonas prieina prie tų pačių išvadų: tai, kas priklauso nejudančiai būčiai, priklauso tikram, tobulam mąstymui. Iš čia išplaukia implikacija apie pilną būties ir mąstymo tapatumą. Tikro žinojimo dalykas, kurio atradimo metodas yra spekuliatyvus mąstymas, gali būti tik nejudanti, nesikeičianti būtis.

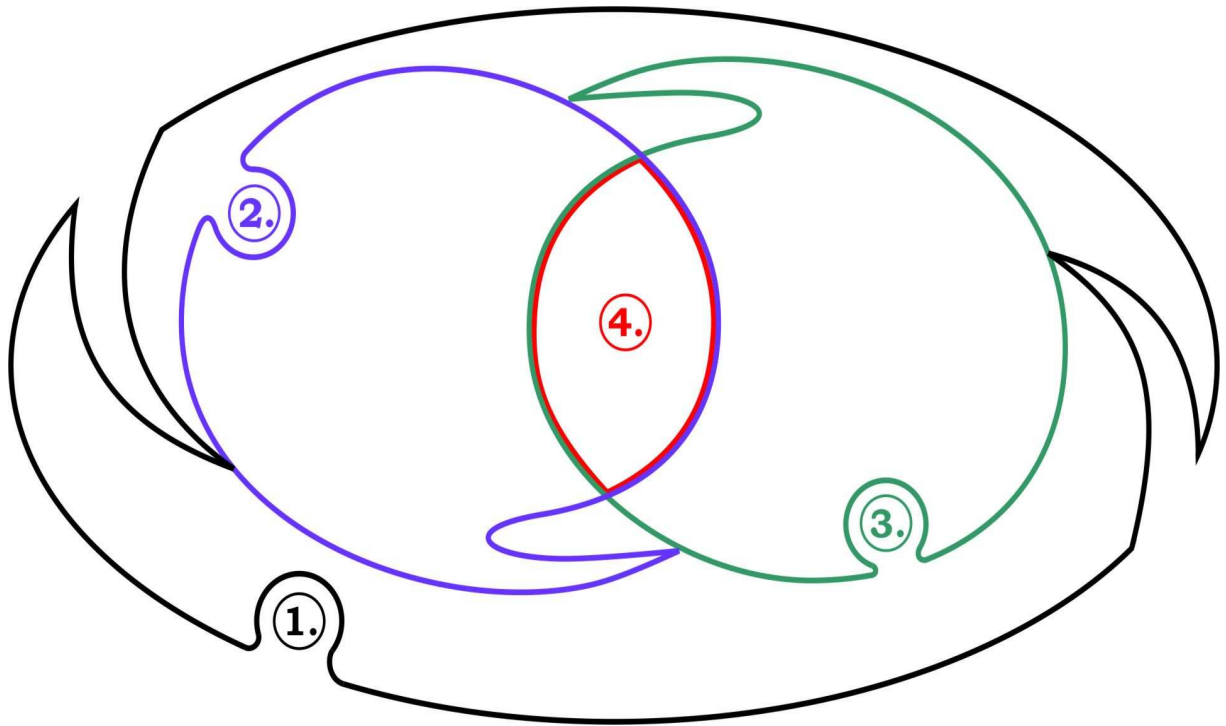
Materiją Platonas traktuoja kaip beribę pradžią, mitiniais įvaizdžiais ją charakterizuoja kaip visuotinę „maitintoją“ ir bet kokio gimimo, bei atsiradimo „pribuvėją“. Vienok, Idėjos ir materija, kitaip – būties ir nebūties srytys, Platono priešpastatomos nelygiareikšmiai. Idėjų sričiai, arba pasauliui, pagal Platoną, priklauso neginčytina ir besąlygiška pirmenybė. Būtis pirmesnė nei nebūtis. Kadangi idėjos – tikrai - esanti būtis, o materija – nebūtis, tai pagal Platoną, jei nebūtų idėjų, negalėtų būti ir materijos. Taigi, pagal akademijos įkūrėją, iš nežvelgiamybės, be jokių tarpinių grandžių, iš karto atsiranda užbaigtas ir pilnas daiktų apibrėžtumas ir tik tada, kai užbaigta būtis atsiranda – prasideda tapimo procesas. Bet šis procesas įgyja ir gali įgyti tik vieną kryptį: išbaigto, pirmapradžio pavidalo iškraipymą. Savo prigimtimi nebūtis yra netobula ir gali atsirasti tik netobulais pavidalais. Toks pirmapradžio provaizdžio blogėjimas vėliau buvo pradėtas vadinti *emanacija*. Jei pradinis visų

---

pasikeitimų išeities taškas tobulas ir geras, tai pasikeitimai gali vykti tik nutolimo nuo tobulumo kryptimi. Daiktai, kaip tįsus, kūniškas pavidas, taip pat gyvi organizmai, gali tik priartėti prie idealaus, amžinai esančio savo provaizdžio. Tie amžini ir nesikeičiantys tiesos pavidalai vadinami idėjomis. Visa kas atsiranda ir išnyksta Platonas priskyrė regimybės, tariamumo sferai.

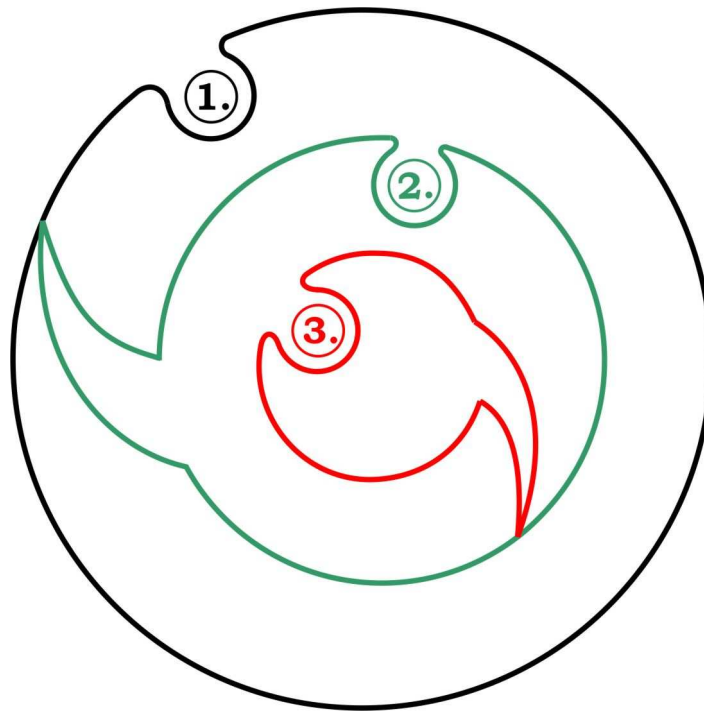
<sup>4</sup> F. Nietzsche's pateikiami įvaizdžiai apie pasaulį atspindi Herakleito ir stoikų kosmo sampratą: „O ar jūs žinote kas man yra „pasaulis“? Ar parodyti jį jums mano veidrodyje? Šis pasaulis yra milžiniška jėga be pradžios ir be pabaigos; pastovus, geležinis jėgos dydis, kuris nei didėja, nei mažėja, kuris nesusivartoja, o tiktai transformuojasi, kurio visuma yra nekintamas dydis. Tai ūkis, kuriame nėra nei priaugio ar pajamų, nei išlaidų ar nuostolių; jis apsuptas „niekio“, sudarančio jo ribą visai neskestantis, neišeikvojamas, ne plytintis be galo, o įdėtas į apibrėžtą erdvę, ir ne į erdvę, kuri kažkur būtų „tuščia“, o kaip jėga, esanti visur, kaip vienis ir kartu „daugis“, kaip jėgų žaismas ir jėgų bangos, susikaupiantis vienur ir sumažėjantis kitur. Tai savyje audrojančių ir nuoaltos tekančių jėgų jūra, amžinai besikeičianti, amžinai grįžtanti, su milžiniško grįžimo metais, su jos pavidalų atoslūgiais ir potvyniais nuo paprasčiausių iki sudėtingiausių, nuo labiausiai sustingusių, šalčiausių ir karščiausių, laukiniškiausių, prieštaringsiausių, kad galiausiai grįžtų nuo daugybės prie paprastumo, nuo kontrastų žaismo prie darnos malonumo, sutinkanti su savimi pačia šiame keliu ir metų tapatumu, pati save laiminanti kaip tai, kas turi amžinai sugrįžti, kaip tapsmą, nežinantį nei soties, nei nuobodžio, nei nuovargio – tai mano *dionisiškasis* amžinos savikūros, amžinos savinaikos pasaulis, šis paslaptینگai dvilypio geismo pasaulis, šis anapus gėrio ir blogio, neturintis tikslo, jei tik tikslas nėra rato džiaugsmas, neturintis valios, jei tik ratas neturi valios“ (cituota pagal A. Sverdiolas 1996:206-207)

## Priedas Nr. 1



1. *Makrokosmas* – filosofinių (Teisingumas [δίκη], Amžinai Gyva Ugnis, Protas [γνώμη], Logos) ir mitologinių esinių (Dzeusas, Erinijos) sritis.
2. Esama *Kosmo* sąranga [διακόσμησιν] sudaro realus, sutvarkytas pasaulis (pavyzdžiui, nejudančių šviesulių sfera), kuriame pagal dieviškąją Įstatymą vyksta elementų tarpusavio virsmas: ugnies, vandens ir žemės.
3. *Chaos*, *Vaido*, *Nesantaikos* sritis, – vienas iš pasireiškimų, galimai, *ekpyrōsis* rezultatas, t.y. kada pasaulis virsta ugnine pradine medžiaga. Ši sritis išreiškia dinaminę būties pusę ir amžiną nepakankamumą, bet kokio atsinaujinimo šaltinį.
4. *Mikrokosmas* (į jį patenka žmonės, socialinės bendruomenės, gamtiniai reiškiniai) yra Kosmo ir Chaoso sąlyčio srityje.

## Priedas Nr. 2



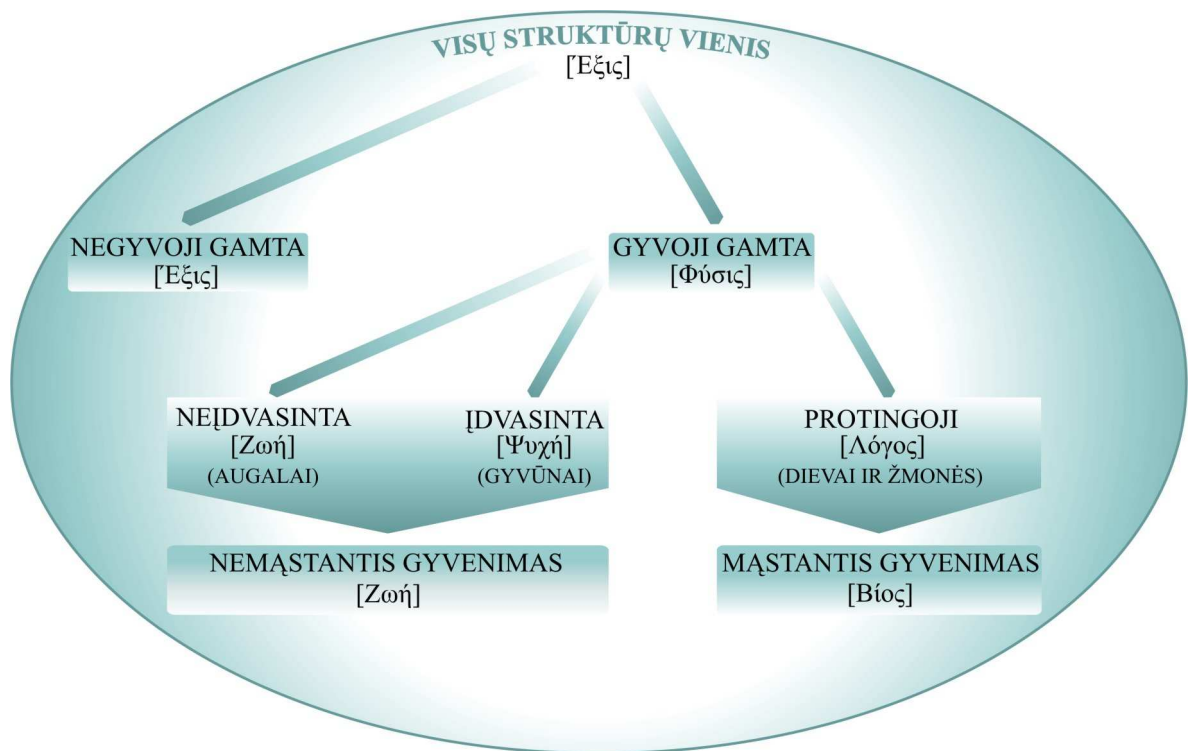
*Pirmasis lygmuo*, tai, - medžiagiška, „šiapusinė“ Ugnis, įskaitant ir meteorologinius reiškinius (πρηστήρ – ugnies viesulai, žaibas). Logos šitam lygmeny yra pati kalba, tačiau nepaprasta, o Herakleito tekstas.

*Antrasis lygmuo*, tai – ugninė medžiaga, „tai, iš ko“ susideda visi daiktai, o Logos – instrumentalusis prado aspektas, „tai, dėka ko“ vyksta prado ir esinių (daiktų) „susitikimas“.

Galiausiai *trečiasis lygmuo*, kur Protas, Logos – Vienas Išmintingas, visus daiktus per visus vairuojantis o Ugnis – Nuovoki, Amžinai Gyva. Būtent šiame lygmeny Ugnis ir Logos yra ἀρχή ir vykdo pasaulio kontrolės funkciją.



### Priedas Nr. 3



Pneumos grynumas ir įtampos [τόνος] laipsnis tapatus kosmo organizacijos laipsniui (SVF I 158; SVF II 449;634;714;988;1013). Trijų lygmenų *pneumos* toninis judėjimas pasireiškia kaip:

- 1) struktūros vieningumas,
- 2) pasaulio tvarkos stabilumas,
- 3) esamu duotu momentu kosmo vieningumas.

## Priedas Nr. 4



Vietoj sąvokos būtis stoikai vartoja sąvoką τό τί („kažkas“) (SVF II 333). Tas tiksliai neapibrėžtas τό τί turi ypatingą svarbą aprašant pasaulį. Tai bendriausia [τό γενικότατον] sąvoka, apibūdinanti visą kas tik yra (tiek medžiagiškai, tiek mintyse „egzistuoja“). Senieji bibliografai teigia, kad Platonui tai buvo Vienis [Εν], Aristoteliui Būtis [τό ὄν], stoikams „Kažkas“ [τό τί] (SVF II 333).

## Šaltiniai:

1. Adomėnas, M. Herakleitas. Fragmentai. Aidai. Vilnius, 1995
2. Aristotelis:
  - a. Метафизика. Сочинения в четырех томах. I. Мысль. Москва, 1976
  - b. Физика. Сочинения в четырех томах. III. Мысль. Москва, 1981
  - c. О небе. Сочинения в четырех томах. III. Мысль. Москва, 1981
3. Arnim, I. Stoicorum veterum fragmenta. T. 1-4. Lipsiae, 1903-1924
4. Aurelijus, Markas:
  - a. Sau Pačiam. Vyturys. Vilnius, 1997
  - b. Размышления. Амрита – Урал. Магнитогорск, 1994
5. Ciceronas, Markas Tulijus / Цицерон, Марк Тулий. О природе богов. Философские трактаты. Прогрес. Москва, 1985
6. Diogenas Laertius / Диоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Мысль. Москва, 1986
7. Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. Mintis. Vilnius, 1977
8. Lebedev, A. V. / Лебедев, А. В. Фрагменты ранних греческих философов. Ч.1. Наука. Москва, 1989
9. Makovelskij, A. O. / Маковельский, А. О. Досократики. Харвест. Казань, 1999
10. Platonas:
  - a. Faidras. Aidai. Vilnius, 1996
  - b. Timajas. Aidai. Vilnius, 1995
  - c. Филеб. Собр. соч. в 4-х томах. Том 3. Мысль. Москва, 1994  
<http://rodon.org/platon/f4.htm>, 2009.04.10.
11. Sekstas Empirikas / Секст Емпирик. Соч. В 2т. Мысль. Москва, 1976
12. Stoliarov, A. A. / Столяров, А. А. Фрагменты ранних стоиков: В 2 т. ГЛК. Москва, 1999

## Literatūros sąrašas:

1. Boeri M. D. The Stoic on Bodies and Incorporeals. The Review of metaphysics. A Philosophical Quarterly. Vol. LIV. Nr. 4. Oxford, 2001
2. Bunge, M. / Бунге, М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке. Прогресс. Москва, 1962
3. Dvoreckij, I. Ch. / Дворецкий, И. Х. Древнегреческо – русский словарь. Т. 1. Мысль. Москва, 1958
4. Gavrilova, I. P./ Гаврилова, И. П. О связи детерминизма и пространственно-временных форм / Детерминизм. Причинность. Организация. Прогресс. Москва, 1977
5. Graeser A. Plotinus and the Stoics. Philosophy Antiqua. A Series of Monographs of an Ancient Philosophy. Vol. 1. Leiden, 1972
6. Hahn D. E. The Origins of Stoic Cosmology. Ohio State University Press. Columbus, 1977  
[https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/1811/24807/1/THE\\_ORIGINS\\_OF\\_STOIC\\_COSMOLOGY.pdf](https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/1811/24807/1/THE_ORIGINS_OF_STOIC_COSMOLOGY.pdf), 2009 01 16
7. Hegel, G. W. F. Filosofijos istorijos paskaitos, 1. Alma litera. Vilnius, 1999
8. Hadot, P. Antikos filosofija – kas tai? Aidai. Vilnius, 2005
9. Heidegger, M. / Хайдеггер, М. Письмо о гуманизме / Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления. Республика. Москва, 1993
10. Kahn, Ch. H.
  - a. The Art and Thought of Heraclitus. An edition of the fragments with translation and Commentary. Cambridge University Press, 1979
  - b. The Greek Verb To Be and the Concept of Being / International Journal Of Language. Vol.2. No.3. University of Buckingham Press, 1966
11. Kardelis, N.:
  - a. Materijos mitas: „medžiaga“, kurią galima paliesti tik protu. Naujasis židinys-Aidai. Nr.8. Vilnius, 2006
  - b. Vienovės išvalga Platono filosofijoje. Versus aureus. Vilnius, 2007
12. Kessidi, F. Ch.
  - a. Кессиди, Ф. Х. Гераклит. Мысль. Москва, 1982
  - b. Кессиди, Ф. К. От мифа к логосу. Мысль. Москва, 1972
13. Kirk, G. S. Heraclitus: The cosmic fragments, 2nd ed. Cambridge University Press, 1962

14. Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M. The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts. Cambridge University Press, 1983
15. Koire, A. / Койре А. Очерки истории философской мысли. О влиянии философских концепций на развитие научных теорий. Прогрес. Москва, 1985
16. Kuzavinis, K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Mokslo ir enciklopedijų leidykla. Vilnius, 1996
17. Plėšnys, A. Metafizikos reikšmė gamtos mokslų plėtrai. Via recta. Vilnius, 1999
18. Losev A. F. / Лосев, А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Алетея. Москва, 1993
19. Mansfeld J. Zeno of Citium: Critical Observations on a Recent Study / Vol.31. No 2. Mnemosyne, 1978 <http://www.jstor.org/pss/4182721> , 2009.05.05
20. Mickūnas, A. Šliogeris, A. Filosofijos likimas. Baltos lankos. Vilnius, 2009
21. Reale, G.& Antiseri, D. / Реале Дж. & Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Античность. СПб. Москва, 1998
22. Sambursky, S. The Physical World Of the Greeks. Routledge & Kegan Paul. London, 1987
23. Solmsen, F. Cleanthes or Poseidonius? The Basic of Stoic Physics. Mededelingen. Deel. 24. Nr.9. Amsterdam, 1961.
24. Stoliarov, A. A. / Столяров А. А. Стоя и Стоицизм. Алетея. Москва, 1995
25. Sverdiolas, A. Mickūnas, A. Visa aprėpianti dabartis. Baltos lankos. Vilnius, 2004
26. Sverdiolas, A. Steigtis ir sauga. Baltos lankos. Vilnius, 1996
27. Ščetnikov, A. I.
  - a. Щетников, А. И. Проблема смешения в античном континуализме (к реконструкции учения Хрисипа о слиянии). Историко – философский ежегодник. Москва, 2003 <http://www.nsu.ru/classics/Krasis.pdf> , 2009.02.04
  - b. Щетников, А. И. Атомы Платона, алгоритм Теона и понятие „семенного логоса“. Математическое образование Nr.1., 1999  
[http://www.nsu.ru/classics/Shet\\_cv.htm](http://www.nsu.ru/classics/Shet_cv.htm) , 2009.03.16
28. Vladislavlev, M. I. / Владиславлев, М. И. Философия Платина / Плотин. Соч. Алетея. Москва, 1995
29. West, M. L. Early Greek Philosophy and the Orient. Clarendon Press. Oxford, 1971